

Ἡ αρχαίων οἰ

ανακατασκευές
αρχαίων
ελληνικών
μουσικών
οργάνων
από τον

Γιώργο Πολύζο

Αρχαιολογικό
Μουσείο
Ηγουμενίτσας 2015

Ἡ αρχαίων οἰ

ανακατασκευές
αρχαίων
ελληνικών
μουσικών
οργάνων
από τον

Γιώργο Πολύζο

Ηγουμενίτσα 2015

Γενική επιμέλεια

Γεώργιος Ρήγινος, *αρχαιολόγος ΕΦΑ Θεσπρωτίας*

Επιστημονική επιμέλεια

Αντωνία Τζωρτζάτου, *αρχαιολόγος ΕΦΑ Θεσπρωτίας*

Κείμενα-επιλογή εποπτικού υλικού

Αντωνία Τζωρτζάτου, Γεώργιος Ρήγινος

Γραφιστική επιμέλεια

Θεοδώρα Λάζου, *ιστορικός ΕΦΑ Θεσπρωτίας*

ISBN 978-960-98656-8-5

© 2015 Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας

Ο παρών κατάλογος συνοδεύει την περιοδική έκθεση «*Ηχοι αρχαίων*» που διοργανώθηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας και φιλοξενήθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας τον χειμώνα 2015 – άνοιξη 2016.

Διοργάνωση

Υπουργείο Πολιτισμού & Αθλητισμού/

Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων & Πολιτιστικής Κληρονομιάς/

ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

Ανακατασκευές μουσικών οργάνων

Γιώργος Πολύζος

Γενική επιμέλεια

Γεώργιος Ρήγινος, *αρχαιολόγος ΕΦΑ Θεσπρωτίας*

Επιστημονική επιμέλεια

Αντωνία Τζωρτζάτου, *αρχαιολόγος ΕΦΑ Θεσπρωτίας*

Κείμενα - Επιλογή εποπτικού υλικού

Αντωνία Τζωρτζάτου, Γεώργιος Ρήγινος

Γραφιστική επεξεργασία

Θεοδώρα Λάζου, *ιστορικός ΕΦΑ Θεσπρωτίας*

Σχεδιασμός & Υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων

Θεοδώρα Λάζου

Χριστίνα Γκάνια, *αρχαιολόγος ΕΦΑ Θεσπρωτίας*

Αντωνία Τζωρτζάτου

Τεχνική υποστήριξη

Κωνσταντίνος Μάρκου, *εργατοτεχνίτης ΕΦΑ Θεσπρωτίας*

Χρήστος Τόκας, Σπυριδούλα Κυβράνογλου, *φύλακες αρχαιοτήτων*

ΕΦΑ Θεσπρωτίας

Διοικητική και Οικονομική υποστήριξη

Άννα Μηνά, *λογίστρια ΕΦΑ Θεσπρωτίας*

Γεωργία Βασιλείου, Κωνσταντίνος Μπίκας, *διοικητικοί υπάλληλοι*

ΕΦΑ Θεσπρωτίας

Με τη συμβολή:

Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων

Φωτογραφικές Εφαρμογές Στέφανος & Νικόλαος Στουρνάρας

Γιώργος Μαλαμίδης, *φωτογράφος*

Με την ευγενική συνδρομή των εκδόσεων:

Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών ΑΠΘ

Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

Καστανιώτης

Παπαδήμας

Κέδρος

Εν Πλω

Με την οικονομική υποστήριξη:

ΥΠ.ΠΟ.Α./ Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων & Πολιτιστικής Κληρονομιάς

ΠΕΔ Ηπείρου

Υποστήριξη επικοινωνίας:

Archaeology & Arts

Λίγα λόγια για την έκθεση	4
Περί μουσικής	5
Πηγές της αρχαίας ελληνικής μουσικής	6-7
Οι απαρχές της μουσικής. Μουσικά όργανα στην προϊστορική Ελλάδα	8-9
Μουσική και Μύθος	10-11
Απόλλωνας-Θεός της Μουσικής. Θεοί μουσικοί-Μυθικοί μουσικοί αγώνες	12-13
Μουσική και δημόσιος βίος.....	14-15
Η μουσική στην καθημερινή ζωή.....	16-17
Μουσική Παιδεία. Η μουσική στην εκπαίδευση	18-19
Τα μουσικά όργανα της έκθεσης.....	20-51
Φόρμιγξ	22-23
Λύρα	24-25
Βάρβιτος	26-27
Κιθάρα	28-29
Αιωρική κιθάρα	30-31
Τρίγωνον (τριγωνική άρπα)	32-33
Πανδουρίς ή Τρίχορδον	34-35
Σύριγξ.....	36-37
Σάλπιγξ	38-39
Κέρας ή Βυκάνη	40-41
Αυλός	42-45
Κρόταλα-Κύμβαλα	46-47
Σείστρον	48-49
Τύμπανον	50-51
Με οδηγό τη μουσική στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας	52-57
Αρχαία ελληνικά μουσικά όργανα του Γιώργου Πολύζου κατασκευασμένα για το «ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ». Ιστορικό κατασκευής.....	58-59
Γιώργος Πολύζος.....	60-61
Βιβλιογραφία	62
Προέλευση εικόνων	63-64

Λίγα λόγια για την έκθεση

Η παρούσα έκδοση συνοδεύει την περιοδική έκθεση «Ήχοι αρχαίων» που διοργανώθηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας και φιλοξενήθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας από τον Δεκέμβριο του 2015. Αφετηρία και βασικό άξονα γύρω από τον οποίο περιστρέφεται η έκθεση αποτελεί ένα σύνολο από δεκαεπτά ανακατασκευές αρχαίων ελληνικών μουσικών οργάνων που χειροποίησε ο Γιώργος Πολύζος για την ομάδα «Ευρετήριο» κατά το διάστημα 1989-2004.

Τα ανακατασκευασμένα όργανα επιχειρούν να αποδώσουν με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια τη μορφή και τη λειτουργία των αρχαίων προτύπων τους, ακολουθώντας τις βασικές αρχές κατασκευής όσον αφορά τα υλικά, τα οργανολογικά χαρακτηριστικά και ειδικότερες λεπτομέρειες των μουσικών οργάνων, με απώτερο στόχο την ανάκτηση των ήχων του παρελθόντος. Όλα τα όργανα είναι λειτουργικά και έχουν ηχήσει σε συναυλίες της ορχήστρας του «Ευρετηρίου». Η κατασκευή τους βασίστηκε στην αρχαία εικονογραφία, που μας έχει παραδώσει πλήθος απεικονίσεων οργάνων και σκηνών με μουσικά θέματα, στη μελέτη αρχαίων μουσικών οργάνων που έχουν διασωθεί και στις πληροφορίες που αντλούμε από τις αναφορές στις γραμματειακές πηγές.

Στην έκθεση περιλαμβάνονται ανακατασκευές από τα κυριότερα μουσικά όργανα της περιόδου από τον 8^ο έως τον 3^ο αι. π.Χ., εκπροσωπώντας τις τρεις βασικές κατηγορίες μουσικών οργάνων, **χορδόφωνα**, **αερόφωνα** και **κρουστά**: η **λύρα** και οι **αυλοί**, πρωταγωνιστές στη μουσική ζωή της αρχαίας Ελλάδας, η ομηρική **φόρμιγγα** των αοιδών, η **κιθάρα**, σύμβολο του Απόλλωνα και όργανο των επαγγελματιών μουσικών, η **βάρβιτος** των λυρικών ποιητών, η **αιωρική κιθάρα**, η **πανδουρίδα** και η **άρπα** των Μουσών και των εταίρων, η γλυκόφωνη **σύριγγα** των ποιμένων, η ταραχώδης **σάλπιγγα** των κηρύκων, το εκστατικό **τύμπανο** των μαινάδων, τα ρυθμικά **κύμβαλα** και τα **κρόταλα** των χορευτών, το **σείστρο** των λατρευτριών.

Η έκθεση πλαισιώνεται από πλούσιο εποπτικό υλικό που παρουσιάζει την ιστορία, την εξέλιξη, τα χαρακτηριστικά και τις περιστάσεις εκτέλεσης των μουσικών οργάνων, φωτίζει διάφορες πτυχές του ρόλου της μουσικής στον κόσμο των θνητών και αθανάτων και ανιχνεύει την πραγματικότητα πίσω από τους επικρατέστερους μύθους.

Με οδηγό τη μουσική, η έκθεση «Ήχοι αρχαίων» προσφέρει την αφορμή για να σταθούμε με μεγαλύτερο ενδιαφέρον και προσεκτικότερη ματιά στα σχετικά αντικείμενα της μόνιμης συλλογής του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηγουμενίτσας, που περιλαμβάνει αρχαία μουσικά όργανα και ποικίλες αναπαραστάσεις της μουσικής πράξης σε αντικείμενα καθημερινής χρήσης από τη Θεσπρωτία των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.

Περί μουσικής

Η λέξη “μουσική”, που έχει επιβιώσει στις σύγχρονες ευρωπαϊκές γλώσσες, απαντά πρώτη φορά τον 5° αι. π.Χ. σε κείμενα του Πινδάρου, του Ηροδότου και του Θουκυδίδη.

Η φύση της μουσικής απασχόλησε τους φιλοσόφους της αρχαιότητας που ανέπτυξαν θεωρητικές απόψεις σχετικά με την ένταξή της στον χώρο της **επιστήμης** ή της **τέχνης**. Από τον 6° αι. π.Χ. η Πυθαγόρεια φιλοσοφία τοποθετεί τη μουσική δίπλα στις επιστήμες των μαθηματικών, της γεωμετρίας και της αστρονομίας. Στον χώρο των τεχνών και των γραμμάτων η μουσική νοούνταν ως πνευματική δημιουργία που επιδρά στον χαρακτήρα και την ψυχή και ενεργοποιεί τον ρόλο των αισθήσεων. Η ενότητα **μελωδίας**, **ρυθμού** και **λόγου** χαρακτήριζε την έννοια της μουσικής, που ήταν αρχικά αναπόσπαστη με την ποίηση, ιδιαίτερα τη λυρική, και την όρχηση (χορός). Σταδιακά αποσπάστηκε από τον λόγο και από τον 4° αι. π.Χ. εξελίχθηκε σε ανεξάρτητη τέχνη, με προστάτιδα τη Μούσα Μελπομένη.

Ενταγμένη στο τελετουργικό των επίσημων και ιδιωτικών εορτών, η μουσική εξάγνιζε ψυχή και σώμα με την αρμονία και την επανάληψη των ήχων, κρατώντας τον ρυθμό στις σκληρές ώρες του μόχθου έτερπε με τη μελωδία και προσέφερε λίγες στιγμές χαλάρωσης, συντροφεύοντας τους στρατιώτες εμπύχωνε και συντόνιζε τον βηματισμό τους στη μάχη, συνοδεύοντας τον νεκρό στον τάφο προσέφερε λύτρωση και απάλυνε τον πόνο των οικείων του. Ως βασικό μέσο έκφρασης, επικοινωνίας και ενίσχυσης των κοινωνικών δεσμών, η μουσική δεν θα μπορούσε να λείπει από τις στιγμές τηςσχόλης, της χαράς και του γλεντιού και να μη συνδεθεί με άλλους σημαντικούς σταθμούς της ζωής όπως η γέννηση και ο γάμος.

Μούσες παίζουν διάφορα μουσικά όργανα:
παράσταση σε αττική πυξίδα λευκού βάθους,
Ζωγράφος του Ησιόδου, 460-450 π.Χ.
Βοστώνη, Museum of Fine Arts, αρ. 98.887

Πηγές της αρχαίας ελληνικής μουσικής

Τα λιγοστά σωζόμενα **αρχαία μουσικά όργανα** αποτελούν τα ίδια σημαντικές πρωτογενείς πηγές για τη μορφή, τις κατασκευαστικές λεπτομέρειες αλλά και τις ακουστικές ιδιότητες των μουσικών οργάνων της ελληνικής αρχαιότητας: στελέχη οστέινων και ξύλινων **αυλών** και μεταλλικά εξαρτήματά τους, ηχεία **λύρας** από καύκαλο χελώνας («χελώνια») και οστέινα κλειδιά για κούρδισμα των χορδών της, μεταλλικά κρουστά όργανα, όπως **σειστρα** και **κύμβαλα**, κ.α. Μοναδική είναι η περίπτωση **άρπας** από τάφο του 5^{ου} αι. π.Χ. στη Δάφνη Αττικής («Τάφος του Ποιητή»), που ανήκε σε επαγγελματία μουσικό, καθώς περιείχε και ένα χελώνιο, τμήματα αυλών, πολύπτυχο και κύλινδρο από πάπυρο και όργανα γραφής.

Ιδιαίτερα πλούσια πηγή πληροφοριών για την αρχαία ελληνική μουσική αποτελεί η **μουσική εικονογραφία**, οι απεικονίσεις δηλαδή των μουσικών οργάνων και της ίδιας της μουσικής πράξης στην αρχαία ελληνική τέχνη και κατά κύριο λόγο στην αγγειογραφία του 6^{ου} ~ 4^{ου} αι. π.Χ.: παραστάσεις από τον χώρο του μύθου με θεούς, ήρωες και άλλα μυθολογικά πρόσωπα που συνδέονται με τη μουσική (Απόλλωνας, Μούσες, Ερμής, Αθηνά-Μαρσύας, Διόνυσος, Ορφέας, Μουσαίος κ.α.), μουσικές σκηνές από την καθημερινή ζωή (συμπόσια, γυναικωνίτης, μάθημα μουσικής) και δημόσια δρώμενα (μουσικοί διαγωνισμοί, πομπές και θυσίες, θέατρο). Από τις αρχαίες παραστάσεις ταυτίστηκαν πολλά μουσικά όργανα που περιγράφονται σε γραπτές πηγές, ενώ ορισμένα όργανα, όπως η αιωρική κιθάρα, η κιθάρα του Θάμυρη, η ιταλική κιθάρα και το χαλκόφωνο, είναι γνωστά μόνο από την εικονογραφία. Λεπτομέρειες που απεικονίζονται βοηθούν στην κατανόηση της λειτουργίας των μουσικών οργάνων, όπως το κούρδισμα χορδών ή η τοποθέτηση γλωσσίδων σε αυλούς.

Ηχείο λύρας από καύκαλο χελώνας από τάφο στην αρχαία Αμβρακία (Άρτα), 5^{ος} αι. π.Χ.

Αρχαιολογικό Μουσείο Άρτας, αρ. ΑΕ 5646

Η Κρίση του Πάρη: παράσταση σε αττική ερυθρόμορφη υδρία, Ζωγράφος της Οινόχοης του Yale, περ. 470 π.Χ.

Λονδίνο, British Museum, αρ. E 178

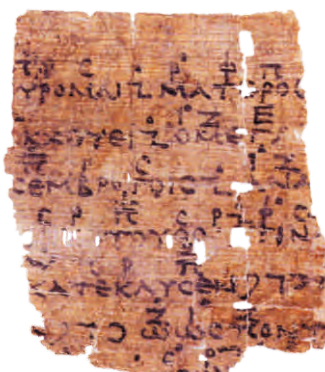

Μούσα που κρούει με πλήκτρο επτάχορδη αιωρική κιθάρα: λεπτομέρεια παράστασης σε αττική πυξίδα λευκού βάθους, Ζωγράφος του Ησιόδου, 460-450 π.Χ.

Βοστώνη, Museum of Fine Arts, αρ. 98.887

Μαρτυρίες για την αρχαία ελληνική μουσική εμπεριέχονται σε ιστορικά, φιλοσοφικά και λογοτεχνικά-ποιητικά κείμενα αλλά και σε εξειδικευμένα μουσικοθεωρητικά συγγράμματα της ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας. Πέραν των ομηρικών επών και των έργων φιλοσόφων όπως ο Πυθαγόρας, ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης, ξεχωρίζουν οι πραγματείες μαθηματικών και θεωρητικών της μουσικής (Ευκλείδης, Αριστείδης Κοϊντιλιανός, Πτολεμαίος Κλαύδιος κ.α.), ενώ πολλές αναφορές υπάρχουν και σε κείμενα τραγικών και κωμικών ποιητών, κυρίως στον Αριστοφάνη, και στα ιστορικά έργα του Ηροδότου, Πολύβιου, Διόδωρου Σικελιώτη κ.α.

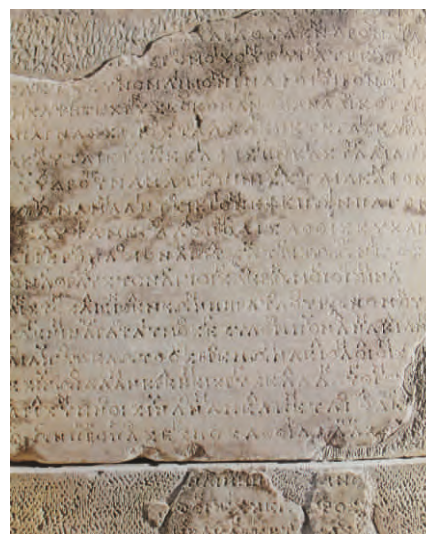
Στις πηγές βρίσκουμε διάφορες παραλλαγές για τις μυθικές καταβολές, την επινοήση και την εξέλιξη των μουσικών οργάνων, μαρτυρίες για μουσικούς της αρχαιότητας, κριτικές για τη διδασκαλία διαφόρων μουσικών οργάνων στην εκπαίδευση καθώς και πολιτικές και φιλοσοφικές απόψεις για την ηθική αξία και τον εν γένει ρόλο της μουσικής στην κοινωνία.

Πάπυρος Vindob. G 2315 και η μεταγραφή του μουσικού κειμένου: απόσπασμα από το πρώτο στάσιμο του *Ορέστη* του Ευριπίδη (στ. 338-344) με μουσική σημειογραφία, 200 π.Χ.

Βιέννη, Συλλογή Παπύρων, Austrian National Gallery

Μέχρι τον 5^ο αι. π.Χ. η μελωδία και ο ρυθμός των μουσικών κομματιών μεταδίδονταν από γενιά σε γενιά προφορικά. Η μουσική σημειογραφία (παρασημαντική) επινοήθηκε από αυλητές του Άργους στα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. και χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά από επαγγελματίες μουσικούς. Περιλάμβανε δύο διαφορετικά συστήματα μουσικής γραφής, ένα για την οργανική μουσική (κρουματογραφία) και ένα για τη φωνητική μουσική (μελογραφία). Στοιχεία για την αρχαία ελληνική μουσική και την παρασημαντική αντλούμε από τα 62 δημοσιευμένα σωζόμενα μουσικά αποσπάσματα, γραμμένα σε πάπυρο ή χαραγμένα σε λίθο. Η αποκρυπτογράφηση και μεταγραφή της αρχαίας ελληνικής μουσικής σημειογραφίας στη σύγχρονη ευρωπαϊκή βασίστηκε στο σύγγραμμα του Αλύπιου, *Εισαγωγή Μουσική* (4^{ος} αι. μ.Χ.).

Παιάνες - Ύμνοι στον Απόλλωνα με μουσική σημειογραφία χαραγμένοι στην εξωτερική όψη του Θησαυρού των Αθηναίων στους Δελφούς, 127 π.Χ.

Οι απαρχές της μουσικής

Μουσικά όργανα στην προϊστορική Ελλάδα

Μουσικά όργανα που έχουν βρεθεί σε θέσεις της Κεντρικής Ευρώπης (Γαλλία, Γερμανία, Σλοβενία κ.α.) πιστοποιούν τη σκόπιμη παραγωγή μουσικών ήχων από τον άνθρωπο ήδη από την Ανώτερη Παλαιολιθική περίοδο (40.000-10.000 π.Χ.). Χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αποτελούν τα οστέινα αερόφωνα με ηχητικό σωλήνα στον τύπο της σφυρίχτρας και της φλογέρας με μία ή περισσότερες οπές, κατασκευασμένα από οστά θηλαστικών και πτηνών.

Τα παλαιότερα μουσικά ευρήματα στον ελλαδικό χώρο χρονολογούνται στη Μέση και Νεώτερη Νεολιθική περίοδο (6^η-5^η π.Χ. χιλιετία), προερχόμενα από τη Θεσσαλία (Σέσκλο), τη Μακεδονία (Δισπηλιό Καστοριάς, Αξός Γιαννιτσών κ.α.) και την Κρήτη. Εκτός από **σφυρίχτρες** και **φλογέρες** κατασκευασμένες από κνήμες αιγοπροβάτων και πτηνών και φάλαγγες βοοειδών, συναντάται και ένα απλό αερόφωνο από φυσικό όστρεο **τρίτωνα** που χρησιμοποιούνταν ως όργανο μουσικών σιναύλων.

Την Εποχή του Χαλκού (3^η-2^η χιλιετία π.Χ.) πληθαίνουν οι μαρτυρίες για τα μουσικά όργανα και τη θέση της μουσικής στην καθημερινή ζωή και τη θρησκεία των προϊστορικών κοινωνιών της ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδας: παραστάσεις σε αγγεία, τοιχογραφίες, έργα μικρογλυπτικής και σφραγιδογλυφίας, αποσπασματικά σωζόμενα μουσικά όργανα ή ομοιώματά τους. Στις απεικονίσεις αυτές, που συνήθως έχουν θρησκευτικό-τελετουργικό περιεχόμενο, οι μουσικοί, με μία μόνο εξαίρεση, είναι άνδρες.

Καθιστή ανδρική μορφή με πεντάχορδη λύρα: τοιχογραφία από το Ανάκτορο του Νέστορος, Υστεροελλαδική IIIB-Γ, 1300-1200 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Χώρας Μεσσηνίας, αρ. 43 Η 6

Οστέινο αερόφωνο τύπου σφυρίχτρας από το Σέσκλο Θεσσαλίας, Μέση Νεολιθική, τέλη 6^{ης} χιλιετίας π.Χ.

Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου, αρ. BE 2007

Φυσικός τρίτωνα με οπή στο αιχμηρό άκρο για παραγωγή ήχου, Μεσομινωική II, 1800-1700 π.Χ.

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, αρ. MH 121

Μαρμάρινο πρωτοκυκλαδικό ειδώλιο καθιστού αρπιστή, 2800-2300 π.Χ.

Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 3908

Στο πρώτο μισό της 3^{ης} π.Χ. χιλιετίας χρονολογούνται τα μαρμάρινα κυκλαδικά ειδώλια ανδρικών μορφών που παίζουν **τριγωνική άρπα**, **σύριγγα** και -σε μια περίπτωση- **διπλό αυλό**. Με την άνθιση του **Μινωικού** και **Μυκηναϊκού πολιτισμού** τη 2^η π.Χ. χιλιετία κάνουν την εμφάνισή τους νέα μουσικά όργανα. Η **λύρα**, το μοναδικό χορδόφωνο όργανο αυτής της περιόδου, σχετιζόταν πιθανότατα με επαγγελματίες μουσικούς που απασχολούνταν στα ανακτορικά κέντρα, όπως

προκύπτει από την αναφορά σε παίκτες λύρας (ru-ra-ta-e) σε πινακίδα Γραμμικής Β. Τεκμηριωμένη είναι και η παρουσία του **σειστρου**, το οποίο γνώρισαν οι μινωίτες μέσω των επαφών τους με την Αίγυπτο, ενώ πιθανή είναι η χρήση και άλλων ιδιόφωνων κρουστών, όπως τα **κύμβαλα**. Στα αερόφωνα όργανα συμπεριλαμβάνονται οι φυσικοί **τρίτωνα**, ενώ λιγοστές είναι οι πληροφορίες για **αυλούς** και άλλα όργανα με ηχητικό σωλήνα.

Πήλινο ομοίωμα **σειστρου**,
Μεσομινωική ΙΑ, 2200-1900 π.Χ.
Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου,
αρ. ΜΗ 27695

Ανδρας μουσικός παίζει ένα είδος διπλού αυλού του οποίου ο ένας σωλήνας απολήγει σε χοάνη: λεπτομέρεια παράστασης στη λίθινη σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας, Μετανακτορική περίοδος, 1350-1300 π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, αρ. ΜΗ 396

Κυκλικός ανδρικός χορός και τετράχορδη **λύρα**: λεπτομέρεια παράστασης σε λακωνική πυξίδα, 750-690 π.Χ.
Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 234

Με το τέλος της Εποχής του Χαλκού (±1050 π.Χ.) ακολουθεί ένα μεγάλο κενό σε μουσικές εικονογραφικές πηγές. Πλείστες μαρτυρίες για τη μουσική στους πρώιμους ιστορικούς χρόνους εμφανίζονται τρεις αιώνες αργότερα, στην τέχνη της **ύστερης γεωμετρικής περιόδου** (β' μισό 8^{ου} αι. π.Χ.). Άνδρες μουσικοί παριστάνονται να παίζουν **λύρα**, **αυλούς** ή **φόρμιγγα**, η οποία κάνει την εμφάνισή της αυτήν την περίοδο, συνοδεύοντας κυκλικούς χορούς.

Μουσική και Μύθος

Αναλογιζόμενοι τον ιδιαίτερο ρόλο που διαδραμάτισαν οι μύθοι στη διαμόρφωση της σκέψης των αρχαίων Ελλήνων και λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία που απέδιδαν οι ίδιοι στη μουσική, κατανοούμε τον μεγάλο αριθμό των αρχαίων ελληνικών μύθων που έχουν ως θέμα τους τη μουσική. Θεοί του ελληνικού δωδεκαθέου -Απόλλωνας, Αθηνά, Ερμής, Διόνυσος- και μικρότερες θεϊκές ή ηρωικές μορφές -Μούσες, Πάνας, Μαρσύας, Ορφέας- σχετίζονται με μουσικά δρώμενα ή και μουσικά όργανα. Σύμφωνα μάλιστα με τη *Θεογονία* του Ησιόδου, ο Απόλλωνας και οι Μούσες -οι εννιάδυμες κόρες του Δία και της Μνημοσύνης- διασκέδαζαν τους θεούς του Ολύμπου με τη μουσική και το τραγούδι τους.

Ως προστάτιδες της καλλιτεχνικής δημιουργίας, οι Μούσες χάριζαν με απλοχεριά τα δώρα τους σε όσους τις τιμούσαν, τιμωρώντας αυστηρά εκείνους τους αυθάδεις που τυχόν τις προκαλούσαν.

Η **Καλλιόπη**, η πρώτη των Μουσών και πιο σεβαστή, είναι η Μούσα του ηρωικού έπους, η **Κλειώ** της ιστορίας, η **Ευτέρπη** της αυλητικής τέχνης, η **Τερψιχόρη** της λυρικής ποίησης, η **Ερατώ** της ερωτικής ποίησης και του υμεναίου του γάμου, η **Μελπομένη** της τραγωδίας, η **Θάλεια** της κωμωδίας, η **Πολύμνια** της μιμικής (παντομίας) και η **Ουρανία** της αστρολογίας-αστρονομίας.

Η τύφλωση του μουσικού **Θάμυρι**: παράσταση σε αττική ερυθρόμορφη υδρία, Ομάδα του Πολυγνώτου, 5^{ος} αι. π.Χ.
Οξφόρδη, Ashmolean Museum, αρ. AN G. 291

Ο **μυθικός μουσικός Θάμυρις** που προκάλεσε τις Μούσες από αλαζονεία σε αγώνα άσματος, αφού ηττήθηκε, στερήθηκε πρώτα τη μουσική του ικανότητα και στη συνέχεια τυφλώθηκε. Ο Θάμυρις, που γεννήθηκε στη Θράκη, παραδίδεται ότι απέκτησε πολύ γρήγορα τη φήμη του ικανότερου αοιδού της εποχής του, ενώ αναφέρεται ως νικητής στο 3^ο αγώνισμα άσματος στους Δελφούς.

Ο **Αμφίωνας** θεωρούνταν αρχαιότερος όλων των μουσικών, ο πρώτος θνητός ευρετής της μουσικής και αυτός που τελειοποίησε τη λύρα του Ερμή, προσθέτοντας μία ή περισσότερες χορδές. Χτίζοντας τα τείχη της Θήβας, ο Αμφίωνας παίζοντας τη λύρα του μετακίνησε και συναρμολόγησε διπλάσιες πέτρες από τον δίδυμο αδελφό του Ζήθο, ο οποίος χρησιμοποίησε τη δύναμη των χειρών του.

Απόλλωνας και Μούσες: λεπτομέρεια παράστασης σε αττική ερυθρόμορφη πυξίδα, περ. 430-420 π.Χ.
Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 1241

Ο **μυθικός μουσικός Θάμυρις**: παράσταση σε αττική ερυθρόμορφη υδρία, Ζωγράφος της Φιάλης, 450-430 π.Χ.
Ρώμη, Βατικανό, Museo Gregoriano Etrusco, αρ. 16549

Ο **Αρίωνας** από τη Λέσβο, που κινείται ανάμεσα στον μύθο και την ιστορία, αναφέρεται πως συμμετείχε σε μουσικούς αγώνες, γνώρισε τιμές και απέκτησε πλούτη. Επιστρέφοντας από την Ιταλία, οι ναύτες θέλησαν να τον πετάξουν στη θάλασσα για να πάρουν τα χρήματά του. Ο Αρίωνας είδε στο όνειρό του τον Απόλλωνα, ντυμένο κιθαρωδό, που του υποσχέθηκε ότι θα τον βοηθήσει. Όταν λοιπόν του επιτέθηκαν οι ναύτες, ζήτησε να παίξει για τελευταία φορά τη λύρα του. Με τη μελωδία του μαζεύτηκαν δελφίνια, τα αγαπημένα θαλάσσια όντα του Απόλλωνα. Ο Αρίωνας πήδηξε στη θάλασσα και ένα δελφίνι τον μετέφερε στη ράχη του ως το ακρωτήριο Ταΐναρο.

Απόλυτα ταυτισμένος με τη μουσική ήταν ο **Ορφέας** από τη Θράκη, πατέρας του οποίου θεωρείται ο ποταμός Οίαγρος και μητέρα του η Μούσα Καλλιόπη. Η σχετική μυθολογία που τον περιβάλλει υποδηλώνει την πίστη των αρχαίων στη μαγική δύναμη της μουσικής, πριν ακόμα αποκτήσει στη συνείδησή τους παιδευτική αξία.

Παρόλο που αναφέρεται ως μέλος της Αργοναυτικής Εκστρατείας, μνημονεύεται πρώτη φορά στα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ. Μάντης, ποιητής και μουσικός φημισμένος στην κιθαρωδία και το άσμα, παριστάνεται στην τέχνη πάντοτε με τη λύρα του, που την τελειοποίησε προσθέτοντας άλλες δύο στις μέχρι τότε επτά χορδές της, ώστε να αντιστοιχούν στις εννέα Μούσες. Όταν έπαιζε λύρα και τραγουδούσε, τα θηρία ημέρευαν, τα πουλιά πετούσαν γύρω του μαγεμένα, τα ψάρια πηδούσαν έξω από το νερό γοητευμένα, τα ποτάμια σταματούσαν τη ροή τους και οι πέτρες και τα δέντρα τον ακολουθούσαν.

Ο Ορφέας, ασκώντας με τη μουσική του γοητεία σε έμψυχα και άψυχα, μάγεψε τις Συμπληγάδες, κοίμισε τον δράκο που φύλαγε το χρυσόμαλλο δέρας και νίκησε στο άσμα τις Σειρήνες σώζοντας τους Αργοναύτες, ενώ κατεύνασε και τις δυνάμεις του Κάτω Κόσμου, όταν κατέβηκε στον Άδη για να πάρει τη γυναίκα του Ευρυδίκη.

Ο θάνατος του Ορφέα υπήρξε μαρτυρικός, καθώς κατά την επικρατέστερη εκδοχή οι Βάκχες -κατ' εντολή του Διόνυσου- τον διαμέλησαν. Η λύρα του έπεσε στη θάλασσα και ξεβράστηκε στη Λέσβο, όπου, σύμφωνα με μία παράδοση, τη βρήκαν ψαράδες και την παρέδωσαν στον περίφημο αοιδό Τέρπανδρο.

Ο Ορφέας σαγηνεύει τους Θράκες με τη λύρα του: παράσταση σε αττικό ερυθρόμορφο κρατήρα, Ζωγράφος του Ορφέα, περ. 450 π.Χ. Βερολίνο, Antikenmuseum, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, ap. 3172

Ο θάνατος του Ορφέα: παράσταση σε αττική ερυθρόμορφη στάμνο, Ζωγράφος του Ερμώνακτα, 460-450 π.Χ. Παρίσι, Musée du Louvre, ap. G 416

Απόλλωνας - Θεός της Μουσικής

Θεοί μουσικοί - Μυθικοί μουσικοί αγώνες

Ο γιος του Δία Απόλλωνας, ως **κιθαρωδός** και **μουσαγέτης** που συνοδεύει στο τραγούδι και τον χορό τις Μούσες παίζοντας κιθάρα, εμφανίζεται ήδη στον λεγόμενο *Ομηρικό Ύμνο στον Απόλλωνα* (7^{ος} αι. π.Χ.), την *Ιλιάδα* και σε κείμενα του Πινδάρου. Είναι ο **προστάτης θεός της μουσικής** και ταυτόχρονα ο μουσικός των θεών του Ολύμπου. Με τη μουσική του διαλύει την ωμή βία ακόμα και στον ουρανό, καθώς με τον ήχο της κιθάρας του σβήνει τον κεραυνό του Δία και αποκοιμίζει τόσο τον αετό πάνω στο σκήπτρο του όσο και τον θεό του πολέμου Άρη. Στην πλειονότητα των παραστάσεων στην αγγειογραφία ο Απόλλωνας κρατάει κιθάρα, συχνά ωστόσο στην ποίηση χαρακτηρίζεται ως «εύλυρος» και προσδιορίζεται από τη λύρα.

Απόλλωνας με λύρα και Άρτεμη: παράσταση σε αττική ερυθρόμορφη πελίκη, Ζωγράφος του Sabouroff, 450-445 π.Χ.

Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 16348

Ο **Ερμής**, γιος επίσης του Δία, δημιούργησε την ημέρα της γέννησής του - σύμφωνα με τον *Ομηρικό Ύμνο στον Ερμή* (περ. 500 π.Χ.)- την **πρώτη λύρα** του κόσμου από όστρακο χελώνας. Κάλυψε την εσωτερική πλευρά του οστράκου με δέρμα βοδιού, για να λειτουργήσει ως ηχείο, στερέωσε σε αυτό δύο πήχεις ή κέρατα ενώνοντάς τα με εγκάρσιο ξύλο, προσάρμοσε επάνω του επτά χορδές από έντερα αρνιού και, κρούοντας τις χορδές με ένα πλήκτρο, συνόδεψε με μουσική το τραγούδι του. Στη συνέχεια έκλεψε πενήντα βόδια του Απόλλωνα, έσφαξε δύο για να φάει και να προσφέρει στους θεούς, έκρυψε τα υπόλοιπα και επέστρεψε στην κούνια του χωρίς να γίνει αντιληπτός. Όταν εξαναγκάστηκε να παραδεχτεί την κλεψιά, για να ηρεμήσει τον αδερφό του Απόλλωνα που δεν τον είχε συγχωρέσει ακόμα, άρχισε να παίζει τη λύρα που κατασκεύασε. Αυτός μαγεύτηκε από τον ήχο της και ζήτησε από τον Ερμή -υποσχόμενος τιμές και δόξες στον κόσμο των αθανάτων- να του την παραχωρήσει. Εκείνος, για να τον εξευμενίσει, του χάρισε τη λύρα.

Η κλοπή των βοδιών του Απόλλωνα από τον νεογέννητο Ερμή: παράσταση σε Καιρετανή υδρία, περ. 520 π.Χ.
Παρίσι, Musée du Louvre, αρ. E 702

Εκμαγείο πήλινης μήτρας με τον μύθο της κλοπής των βοδιών του Απόλλωνα από τον Ερμή
Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας, αρ. ΘΕ 8066

Ο τραγοπόδαρος Πάνας θεωρούνταν εφευρέτης της **σύριγγας** (πολυκάλαμος αυλός). Ο μύθος λέει ότι αγάπησε τη Νύμφη Σύριγγα, που τρομαγμένη από την καταδίωξη του θεού, ικέτευσε τον Δία να τη σώσει. Έτσι, όταν την έπιασε ο Πάνας, μεταμορφώθηκε σε καλαμιά και ο θεός, τρελός από θυμό, την έσπασε σε κομμάτια. Όταν κατάλαβε ότι θρυμμάτιζε το σώμα της Σύριγγας, άρχισε να φιλά τα κομμάτια της και, όπως φυσούσε κλαίγοντας, οδηγήθηκε στην επινόηση της σύριγγας.

Συχνά μνημονεύονται διαγωνισμοί δεξιολογίας ανάμεσα σε **θεούς μουσικούς**, με δραματική κάποτε κατάληξη. Ο σημαντικότερος μύθος που αναφέρεται σε **μουσικό αγώνα** μεταξύ θεών είναι αυτός της έριδας Απόλλωνα και Μαρσύα. Ο Σιληνός Μαρσύας βρήκε στη Φρυγία τον διπλό αυλό, που είχε εφεύρει η Αθηνά αλλά στη συνέχεια τον πέταξε επειδή παίζοντας παραμόρφωνε το πρόσωπό της. Καυχήθηκε πως έπαιζε τον αυλό καλύτερα από ό,τι ο θεός τη λύρα και τον προκάλεσε σε αγώνα. Με διαιτητές, μεταξύ άλλων, τις Μούσες, ο Απόλλωνας νίκησε, επειδή τραγούδησε με συνοδεία λύρας, ενώ ο Σιληνός αδυνατούσε να κάνει το ίδιο με τον αυλό. Η προσυμφωνημένη τιμωρία ήταν τρομερή, καθώς ο Μαρσύας γδάρθηκε ζωντανός και από το δέρμα του κατασκευάστηκε ασκός.

Ο μύθος του Μαρσύα, αν και θεωρήθηκε ως πάλη και επικράτηση των χορδόφωνων οργάνων της οικογένειας της λύρας έναντι του φρυγικού αυλού και, κατ' επέκταση, της δωρικής ελληνικής μουσικής έναντι της φρυγικής, συμβόλιζε παράλληλα και την πάλη ανάμεσα στην Απολλώνεια και τη Διονυσιακή πλευρά της ανθρώπινης φύσης, εμπνέοντας συχνά την αρχαία Ελληνική, Ρωμαϊκή και Αναγεννησιακή τέχνη.

Με λύρα νίκησε ο Απόλλωνας και τον Πάνα που θέλησε να τον ανταγωνιστεί με τη σύριγγα, τιμωρώντας στην περίπτωση αυτή όχι τον ηττημένο αλλά έναν από τους κριτές, τον βασιλιά Μίδα, που θεώρησε καλύτερο τον αντίπαλο του θεού. Οι Μούσες τιμώρησαν ιδιαίτερα σκληρά τον Θάμυρη αλλά και τις Σειρήνες, όταν αυτές ηττήθηκαν σε μεταξύ τους αγώνα τραγουδιού που οι ίδιες είχαν προκαλέσει, καθώς έχοντάς τους αφαιρέσει τα φτερά, έπεσαν στη θάλασσα και πνίγηκαν.

Ο μυθικός μουσικός αγώνας του Απόλλωνα με τον Μαρσύα: παράσταση σε ανάγλυφη πλάκα από την επονομαζόμενη Βάση της Μαντίνειας, Εργαστήριο του Πραξιτέλη, περ. 330-320 π.Χ.
Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 215

Μουσική και δημόσιος βίος

Η «μουσική», η τέχνη δηλαδή των Μουσών, που -εκτός της μουσικής- περιλάμβανε την ποίηση και τον χορό, είναι μία από τις πλέον χαρακτηριστικές εκφράσεις του ελληνικού πολιτισμού, αναπόσπαστα δεμένη με τον δημόσιο βίο των αρχαίων Ελλήνων. Αρχαία γραμματεία και εικαστικές τέχνες μας φανερώνουν τον ρόλο της στην αρχαία κοινωνία αλλά και την κυρίαρχη θέση της σε θρησκευτικές εορτές και δημόσιες τελετές.

Οι **θρησκευτικές τελετές**, από την πομπή των πιστών προς το ιερό της λατρευόμενης θεότητας, τις θυσίες στον βωμό και, τέλος, τα κοινά γεύματα, συνοδεούνταν από μουσική, τραγούδι και χορό. Αναπτύχθηκαν μάλιστα ειδικά μουσικά είδη (*προσόδια*, *ύμνοι* κ.α.), για να καλυφθούν οι συγκεκριμένες ανάγκες κάθε φάσης της τελετής. Το μουσικό όργανο που κυρίως συνόδευε τα μουσικοχορευτικά αυτά δρώμενα ήταν ο **αυλός**, ενώ δεν αποκλείονταν άλλα όργανα, όπως η **λύρα** και η **κιθάρα**. Λατρευτικοί χοροί από ομάδες νεαρών αγοριών ή κοριτσιών συνδέονταν συχνά και με τελετουργίες ενηλικίωσης.

Διάφορα μουσικοχορευτικά δρώμενα χάνουν σταδιακά τον καθαρά λατρευτικό χαρακτήρα τους και αποκτούν τη μορφή αγώνων μεταξύ ατόμων ή ομάδων εκτελεστών. Έτσι γεννιούνται οι πρώτοι **μουσικοί αγώνες** της αρχαιότητας που εκτός μουσικής, τραγουδιού και ποίησης συμπεριλάμβαναν και διαγωνισμό μουσικοχορευτικών δρώμενων (λ.χ. *πυρρίχη*-χορός νεαρών κοριτσιών, οπλισμένων όπως η θεά Αθηνά). Το 586 π.Χ. ξεκινούν στους Δελφούς τα **Μεγάλα Πύθια** με μουσικούς αγώνες στο πρόγραμμά τους. Τα

αρχαιότερα αγωνίσματα ήταν η **κιθαρωδία** και η **αυλωδία**, τραγούδι με συνοδεία κιθάρας ή αυλού αντίστοιχα, η **αυλητική** και η **κιθαριστική**, εκτέλεση μουσικής με αυλό ή κιθάρα αντίστοιχα. Λίγα χρόνια αργότερα ξεκίνησαν τα **Ίσθμια** (582 π.Χ.) και τα **Νέμεα** (572 π.Χ.), δύο άλλες μεγάλες πανελλήνιες εορτές που συμπεριλάμβαναν επίσης μουσικούς αγώνες.

Μουσικός αγώνας αυλωδίας. Αυλητής και αοιδός πάνω σε πόδιο: παράσταση σε αττική ερυθρόμορφη πελίκη, 480 π.Χ.
Νέα Υόρκη, Metropolitan Museum of Art, αρ. 07.286.72

Παράσταση πομπής για θυσία με τη συνοδεία αυλού και λύρας: ξύλινος πίνακας από το σπήλαιο Πιτσά Κορινθίας, 540-530 π.Χ.
Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 16464

Μουσικός αγώνας κιθαρωδίας: παράσταση σε αττική ερυθρόμορφη πελίκη, Ζωγράφος του Άργου, περ. 480 π.Χ.

Αγία Πετρούπολη, The State Hermitage Museum, Archäologisches Museum, αρ. B 1570

Στις δύο μεγαλύτερες εορτές της Αθήνας, τα **Μεγάλα ή εν Άστει Διονύσια** και τα **Μεγάλα Παναθήναια**, σημαντική θέση κατείχαν οι μουσικοί και κυρίως οι **δραματικοί αγώνες**, δηλαδή αγώνες τραγωδίας, κωμωδίας και σατυρικού δράματος, που συνδύαζαν σε ένα μεγαλοπρεπές θέαμα ποίηση, μουσική και όρχηση. Οι μεγάλοι δραματικοί ποιητές ήταν ταυτόχρονα χορογράφοι αλλά και συνθέτες της μουσικής τους. Το κατεξοχήν μουσικό όργανο του αρχαίου δράματος, συνδεδεμένο στενά με τα διονυσιακά δρώμενα, ήταν ο αυλός, ενώ από την εποχή του Σοφοκλή εμφανίζονται η λύρα και η κιθάρα.

Οι νικητές των μουσικών αγώνων καταχωρούνταν στα αρχεία του ιερού ή της διοργανώτριας πόλης και αποκτούσαν μεγάλη δόξα και φήμη, γι' αυτό και η νίκη είχε ιδιαίτερη σημασία για τους δημιουργούς-ποιητές και τους εκτελεστές υποκριτές, μουσικούς και χορευτές.

Αυλητής και τρεις ιππείς: σκηνή κωμωδίας σε αττικό ερυθρόμορφο αμφορέα, Ζωγράφος του Βερολίνου, 540-530 π.Χ.

Βερολίνο, Antikenmuseum, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, ap. F 1697

Ομάδα οπλιτών σε φάλαγγα και αυλητής: λεπτομέρεια παράστασης σε πρωτοκορινθιακή όλπη, Ζωγράφος του Chigi, 650-640 π.Χ.

Ρώμη, Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia, ap. 22.679

Καθοριστικός υπήρξε ο ρόλος της μουσικής και στη **στρατιωτική εκπαίδευση** των νέων στην αρχαία Ελλάδα. Ειδικά σε δωρικές περιοχές, όπως η Σπάρτη και η Κρήτη, η διδασκαλία της μουσικής θα πρέπει να ήταν υποχρεωτική για τους εκπαιδευόμενους νέους. Στην περίφημη **σπαρτιατική φάλαγγα**, οι βαριά οπλισμένοι οπλίτες οδηγούνταν στη μάχη με συγχρονισμένες κινήσεις υπό τους ήχους των **αυλών** που έδιναν ρυθμό και αναπτέρωναν το ηθικό τους, δημιουργώντας ταυτόχρονα φόβο στον εχθρό. Ένας αυλητής, ο **τριηραύλης**, κρατούσε επίσης τον ρυθμό στους κωπηλάτες των τριήρων του αθηναϊκού στόλου, οι οποίοι τραγουδούσαν τον παιάνα, καθώς πήγαιναν στη μάχη ή γύριζαν νικητές από αυτήν, όπως αναφέρεται από τον Αισχύλο για τη ναυμαχία της Σαλαμίνας.

Η μουσική στην καθημερινή ζωή

Η μουσική ήταν εξίσου σημαντική σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινής ζωής των αρχαίων, συνοδεύοντας την εργασία, τη χαλάρωση, τη διασκέδαση, το γλέντι του γάμου αλλά και τον θρήνο του θανάτου. Βοσκώντας τα κοπάδια τους στην ύπαιθρο, οι ποιμένες χαλάρωναν παίζοντας τη σύριγγα (αυλό του Πανός). Με τη συνοδεία του αυλού οι θεριστές τραγουδούσαν στα αλώνια τον **λιτυέρση**, θεριστικό μέλος, ενώ οι τρυγητές το τραγούδι του τρύγου, τον **λίνο**, μεταφέροντας εν πομπή τα σταφύλια από το αμπέλι στο πατητήρι (λινός).

Οι γυναίκες ασχολούνταν με τις **οικιακές εργασίες** -άλεσμα, ζύμωμα, ύφανση- τραγουδώντας συχνά με συνοδεία μουσικής. Οι τροφοί αποκοίμιζαν τα βρέφη με **νανουρίσματα**, ενώ αργότερα τους μάθαιναν και τα πρώτα τραγούδια, καθώς η μουσική κατείχε σημαντικό ρόλο στην **ανατροφή των παιδιών**. Η μουσική δεν απουσίαζε ούτε από το παιχνίδι. Σε αρκετές περιοχές της Ελλάδας, τα παιδιά συνήθιζαν να πηγαίνουν στα σπίτια ψάλλοντας τραγούδια, σαν τα σημερινά κάλαντα, παίρνοντας ως ανταμοιβή γλυκά και άλλα δώρα. Ο Πλούταρχος αναφέρει την **ειρεσιώνη** που τραγουδούσαν τα παιδιά στην Αθήνα κατά τη φθινοπωρινή εορτή των Πυανεψίων προς τιμήν του Απόλλωνα, γυρίζοντας από σπίτι σε σπίτι με κλαδί ελιάς ή δάφνης στολισμένο με κορδέλες και καρπούς. Οι νέοι, αθλούμενοι στο **γυμνάσιο** και την **παλαίστρα** ή αγωνιζόμενοι στους επίσημους αγώνες, χρειαζόνταν τον αυλητή για να τους δώσει τον ρυθμό σε αγωνίσματα, όπως ο ακοντισμός, η δισκοβολία, το άλμα, η πυγμαχία, η πάλη.

Ο αυλητής Αινέας συνοδεύει με τον αυλό του νεαρούς αθλητές: παράσταση σε αττική ερυθρόμορφη πελίκη του κύκλου του Ευφρονίου (Ευθυμίδης ή Όλτος), 520-510 π.Χ. Βοστώνη, Museum of Fine Arts, ap. 1973.88

Σκηνή συμποσίου με νεαρή αυλητρίδα: παράσταση σε αττικό ερυθρόμορφο κρατήρα, Ζωγράφος του Νικία, περ. 420 π.Χ.

Μαδρίτη, Museo Arqueológico Nacional, ap. 11020

Τα **συμπόσια**, από τις πλέον δημοφιλείς διασκεδάσεις των αρχαίων, ξεκινούσαν -αμέσως μετά το δείπνο στους ανδρώνες- με έναν παιάνα τραγουδισμένο από όλους τους καλεσμένους, τον οποίο στη συνέχεια τραγουδούσε ο καθένας χωριστά με συνοδεία αυλού ή λύρας. Πολύ δημοφιλή ήταν τα λυρικά και ελεγειακά ποιήματα του Αλκαίου, του Ανακρέοντα και του Πινδάρου, καθώς και γνωστά χορικά από τραγωδίες, ενώ το συμπόσιο ολοκληρωνόταν με το **σκόλιον**, σύντομο τραγούδι με συνοδεία λύρας. Στα συμπόσια, κατεχοχήν ανδρική διασκέδαση, επιτρεπόταν μόνο η συμμετοχή αυλητρίδων και χορευτριών.

Περνώντας τον περισσότερο χρόνο τους στον κλειστό χώρο του γυναικωνίτη, οι γυναίκες απολάμβαναν στιγμές διασκέδασης παίζοντας μουσική, τραγουδώντας και χορεύοντας. Την αλληλένδετη σχέση μουσικής και γάμου εκπροσωπεί η μυθική μορφή του **Υμέναιου**, προσωποποίηση του ίδιου του γάμου. Μουσική και τραγούδια συνόδευαν τη **λουτροφορία**, τη μεταφορά δηλαδή του νερού από την ιερή πηγή για το λούσιμο των μελλόνυμφων, τον στολισμό της νύφης και το γαμήλιο γεύμα. Κατά την πομπή από το πατρικό σπίτι της νύφης σ' αυτό του γαμπρού, τραγουδιόταν ο **υμέναιος**, χαρούμενο τραγούδι-επίκληση στον ομώνυμο θεό, συνοδευόμενος από αυλούς, λύρες και κρόταλα. Με την άφιξη του ζευγαριού στον νυφικό θάλαμο, έξω από την κλειστή πόρτα οι φίλες της νύφης τραγουδούσαν τα **επιθαλμία**, υμνώντας τις αρετές του νέου ζευγαριού.

Η μουσική συνόδευε τους αρχαίους Έλληνες και στις δυσάρεστες στιγμές της ζωής, τον θάνατο και την κηδεία. Γυναίκες συγγενείς ή και επαγγελματίες θρηνωδοί αποχαιρετούσαν τον νεκρό με μοιρολόγια και θρηνητικά άσματα (**θρήνος**, **έλεγος**, **ιάλεμος**), ενώ κατά τη διάρκεια της κηδείας ακουγόταν το **επικήδειο μέλος**, πένθιμη μελωδία με συνοδεία αυλού, προκαλώντας θλίψη και δάκρυα.

Μουσική σκηνή στον γυναικωνίτη:
παράσταση σε αττική ερυθρόμορφη υδρία,
Ζωγράφος του Πηλέως, περ. 430 π.Χ.
Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο,
αρ. 17918

Νεαρός αυλητής διασκεδάζει συμποσιαστές:
λεπτομέρεια παράστασης σε αττική ερυθρόμορφη κύλικα,
Ζωγράφος του Τριπτόλεμου, περ. 480 π.Χ.
Βερολίνο, Antikenmuseum, Staatliche Museen Preussischer
Kulturbesitz, αρ. F 2298

Μουσική Παιδεία

Η μουσική στην εκπαίδευση

Οι αρχαίοι είχαν από πολύ νωρίς αντιληφθεί ότι η διδασκαλία της μουσικής, πέραν της ψυχαγωγίας, προσέφερε σωστή αγωγή και αισθητική καλλιέργεια στους νέους, επιδρώντας καταλυτικά στο ήθος και τη διαμόρφωση του χαρακτήρα τους. Ως εκ τούτου, η μουσική εκπαίδευση θεωρούνταν βασική για την παιδεία των ελεύθερων πολιτών, ενώ αντίστοιχα χαρακτήριζαν απαίδευτο τον άνθρωπο που δεν γνώριζε μουσική. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Θεμιστοκλή, πρωταγωνιστή στη νικηφόρα ναυμαχία της Σαλαμίνας, τον οποίο οι Αθηναίοι θεωρούσαν αμόρφωτο γιατί δεν ήξερε να παίζει λύρα ή να τραγουδάει, αλλά και του γνωστού φιλόσοφου Σωκράτη, ο οποίος όντας κι αυτός μουσικά απαίδευτος, ξεκίνησε μαθήματα μουσικής σε μεγάλη ηλικία.

Η παιδευτική και θεραπευτική αξία της μουσικής αντικατοπτρίζεται στη μυθολογία, όπου γνωστοί μυθικοί ήρωες διδάσκονται μουσική από φημισμένους δασκάλους (Ηρακλής και Λίνος, Αχιλλέας και Κένταυρος Χείρων). Ο Αχιλλέας στην *Ιλιάδα* παρουσιάζεται να κατευνάζει τον θυμό του με το τραγούδι, ενώ στην *Οδύσσεια*, ο συνδυασμός μουσικής και αθλητισμού σε αγώνες στο παλάτι του βασιλιά των Φαίακων Αλκίνοου προϋδεάζει για τον κυρίαρχο ρόλο της μουσικής παιδείας καθόλη τη γεωμετρική και αρχαϊκή περίοδο, σύμφωνα με το αριστοκρατικό ιδεώδες, ρόλος ισότιμος της στρατιωτικής εκπαίδευσης.

Το γεγονός ότι έως τα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. σώζονται ελάχιστες παραστάσεις με σκηνές εκπαίδευσης, ενώ την περίοδο 510-450 π.Χ. το θέμα της μουσικής διδασκαλίας γίνεται ιδιαίτερα δημοφιλές στην αττική ερυθρόμορφη αγγειογραφία, πρέπει να σχετίζεται, κατά κύριο λόγο, με την εγκαθίδρυση του δημοκρατικού πολιτεύματος το 509 π.Χ. και την εδραίωση μουσικών σχολών στην Αθήνα των αρχών του 5^{ου} αι. π.Χ. Η συμμετοχή ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων στην πολιτική ζωή ουσιαστικά έθεσε τις βάσεις για τη δημιουργία της δημόσιας εκπαίδευσης, όπου οι νέοι, εκτός της γραφής, της ανάγνωσης και της ικνογραφίας, διδάσκονταν τη μουσική και ασκούσαν στον αθλητισμό. Κατά τον πλατωνικό *Κρίτωνα*, μάλιστα, στην Αθήνα υπήρχαν νόμοι που υποχρέωναν τον γονέα να εκπαιδεύει τα άρρενα τέκνα στη γυμναστική και τη μουσική.

Μάθημα μουσικής: παράσταση σε αττική ερυθρόμορφη υδρία από το Vulci της Ετρουρίας που αποδίδεται στον αγγειογράφο Φιντία, περ. 510-505 π.Χ.

Munich Staatliche Antikensammlungen, ap. SH 2421 WAF (J. 6)

Μάθημα μουσικής: λεπτομέρεια παράστασης σε αττική ερυθρόμορφη υδρία, Ζωγράφος του Χοίρου, περ. 480-470 π.Χ.

Λονδίνο, British Museum, ap. 1864.10-7.85

Η μουσική εκπαίδευση παρέχόταν από ιδιώτες διδασκάλους, τους κιθαριστές, επ' αμοιβή και ως εκ τούτου μόνο τα παιδιά των πλουσίων είχαν δυνατότητα μακροχρόνιας μουσικής εκπαίδευσης. Στην Αθήνα του 5^{ου} αι. π.Χ. οι νέοι διδάσκονταν, από το 13^ο μέχρι και το 16^ο έτος της ηλικίας τους, οργανική και φωνητική μουσική. Πλέον διαδεδομένα όργανα ήταν η λύρα και η αιωρική κιθάρα. Την ίδια εποχή, τα κορίτσια των εύπορων οικογενειών μάθαιναν μουσική εντός του οίκου από τη μητέρα, την τροφό ή κάποια άλλη γυναίκα του στενού περιβάλλοντος. Απαραίτητα διδάσκονταν τραγούδι και χορό, ώστε να μπορούν να συμμετέχουν στις μεγάλες θρησκευτικές τελετές, μάθαιναν να παίζουν κάποιο μουσικό όργανο, συνήθως λύρα ή αυλό, ενώ ασκούσαν στην πρέπουσα τεχνική της χρήσης των οργάνων και στη σωστή στάση του σώματος. Αντίθετα με την Αθήνα, στη Σπάρτη, που ήταν γνωστή για την αυστηρή στρατιωτική της οργάνωση, η μουσική εκπαίδευση ήταν ιδιαίτερα συστηματική και επιβεβλημένη και για τα δύο φύλα, καθώς πίστευαν ότι ενίσχυε το φρόνημα των πολεμιστών.

Μαθήματα λύρας και απαγγελίας: παράσταση σε αττική ερυθρόμορφη κύλικα με την υπογραφή του αγγειογράφου Δούρη, περ. 490-480 π.Χ.

Βερολίνο, Antikenmuseum, Staatliche Museen
Preussischer Kulturbesitz, αρ. F 2285

Κωμαστές με Βάρβιτο, αιωρική κιθάρα, κρόταλα και αυλό: παράσταση σε αττικό μελανόμορφο αμφορέα από το Vulci της Ετρουρίας, Ομάδα του Λεάγρου, 510-500 π.Χ. Μόναχο, Staatliche Antikensammlungen, αρ. 1416 WAF

Τα μουσικά όργανα της έκθεσης

Τα ανακατασκευασμένα μουσικά όργανα που παρουσιάζονται στην έκθεση εκπροσωπούν τις τρεις βασικές κατηγορίες, **χορδόφωνα**, **αερόφωνα** και **κρουστά**. Μέχρι την ύστερη αρχαιότητα, οι σχετικές αναφορές για το θέμα της ταξινόμησης των μουσικών οργάνων στην αρχαία γραμματεία διακρίνουν δύο γενικές κατηγορίες, τα **εντατά** (από το ρήμα εντείνω=τεντώνω) και τα **εμπνευστά**. Τα **εντατά**, τα χορδόφωνα δηλ. όργανα, ταξινομούνται περαιτέρω σε εκείνα που οι χορδές τους πλήττονταν με πλήκτρο-πένα (**κρουόμενα**) και σε αυτά που παίζονταν με τα δάκτυλα (**ψαλλόμενα**). Ο πρώτος που θα διαχωρίσει τα **κρουστά** ως ανεξάρτητη κατηγορία οργάνων, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, είναι ο Νικόμαχος ο Γερασηνός στα τέλη του 1^{ου} αι. μ.Χ.

Τῶν μὲν κρουομένων εἴη ἂν λύρα, κιθάρα, βάρβιτον...χέλυς, ψαλτήριον, τρίγωνα, σαμβύκαι, πηκτίδες, φόρμιγγες, φοῖνιξ, σπάδιξ, λυροφοινίκιον, κλεψίαμβος, παρίαμβος, ἱαμβύκη, σκινδαψός, ἐπιγόνειον, καὶ τὰ λοιπά»
(Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, IV, 59)

Τα ονόματα των έγχορδων οργάνων είναι λύρα, κιθάρα, βάρβιτος...χέλυς, ψαλτήριον, τρίγωνα, σαμβύκες, πηκτίδες, φόρμιγγες, φοίνικας, σπάδικας, λυρυφοίνικας, κλεψίαμβος, παρίαμβος, ιαμβύκη, σκινδαψός, επιγόνειο κλπ.

«Τὰ δὲ ἐπιπνεόμενα ὄργανα τὸ μὲν σύμπαν αὐλοὶ καὶ σύριγγες»
(Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, IV, 67)

Τα πνευστά όργανα είναι στο σύνολό τους αυλοί και σύριγγες

«ἐπὶ τῆς τῶν οργάνων ἐντατῶν τε καὶ ἐμπνευστῶν καὶ κρουστῶν»
(Νικόμαχος ο Γερασηνός, *Εγχειρίδιον* 2, 55-56)

τα όργανα ταξινομούνται σε έγχορδα, πνευστά και κρουστά

Φόρμιγξ

ΧΟΡΔΟΦΩΝΑ

Η φόρμιγγα (αρχ. *φόρμιγξ*) αναφέρεται για πρώτη φορά στα ομηρικά έπη, ενώ αποτελεί το μοναδικό χορδόφωνο όργανο που εμφανίζεται στην εικονογραφία των γεωμετρικών και πρώιμων αρχαϊκών χρόνων (8^{ος}-7^{ος} αι. π.Χ.). Η ομηρική *φόρμιγξ* ήταν το όργανο με το οποίο συνόδευαν το τραγούδι τους οι αοιδοί, ενώ συνδέθηκε στενά και με τον θεό Απόλλωνα. Χρησιμοποιούνταν σε ποικίλες περιστάσεις από θνητούς, ήρωες και αθανάτους.

Πρόγονος της λύρας και της κιθάρας, αποτελούνταν από ένα ημικυκλικό (πεταλοειδές) ηχείο, κατασκευασμένο από ξύλο, δύο σχετικά κοντούς ευθύγραμμους πήχεις που ενώνονταν στην κορυφή τους με τον ζυγό και τρεις έως επτά χορδές. Οι καλλιτεχνικές συμβάσεις που ακολουθούν οι πρώιμες αυτές απεικονίσεις του οργάνου δεν επιτρέπουν σαφή διάκριση των οργανολογικών του χαρακτηριστικών, όπως γέφυρα, χορδοκράτης και κλειδιά, τα οποία πρέπει να διέθετε ως όργανο της οικογένειας της λύρας.

Παρόλο που από τον 6^ο αι. π.Χ. αρχίζει να αντικαθίσταται στην εικονογραφία από τη λύρα και την κιθάρα, η ονομασία *φόρμιγξ* παρέμεινε σε χρήση μέχρι την ύστερη αρχαιότητα ως γενικός «ποιητικός» όρος για τα όργανα αυτά, ιδίως στις περιπτώσεις που σχετίζονταν με τον Απόλλωνα.

Απόλλωνας κρατά επτάχορδη φόρμιγγα με πλήκτρο: λεπτομέρεια παράστασης σε κυκλαδικό πιθαμοφόρεα από τη Μήλο, 640-630 π.Χ.

Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 3961

Χάλκινο ειδώλιο καθιστού μουσικού που παίζει τετράχορδη φόρμιγγα, τέλη 8^{ου} αι. π.Χ.
Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, αρ. ΜΗ 2064

Πήλινο ανδρικό ειδώλιο που παίζει τρίχορδη φόρμιγγα, μέσα 8^{ου} αι. π.Χ.
Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, αρ. ΜΗ 8104

«τόν δ' εὔρον φρένα τερπόμενον φόρμιγγι λιγείῃ»
(Ιλιάδα, Ι 186)

Και τον βρήκαν (τον Αχιλλέα) να τέρπει την ψυχή του με τη γλυκόφωνη φόρμιγγα

Διαστάσεις

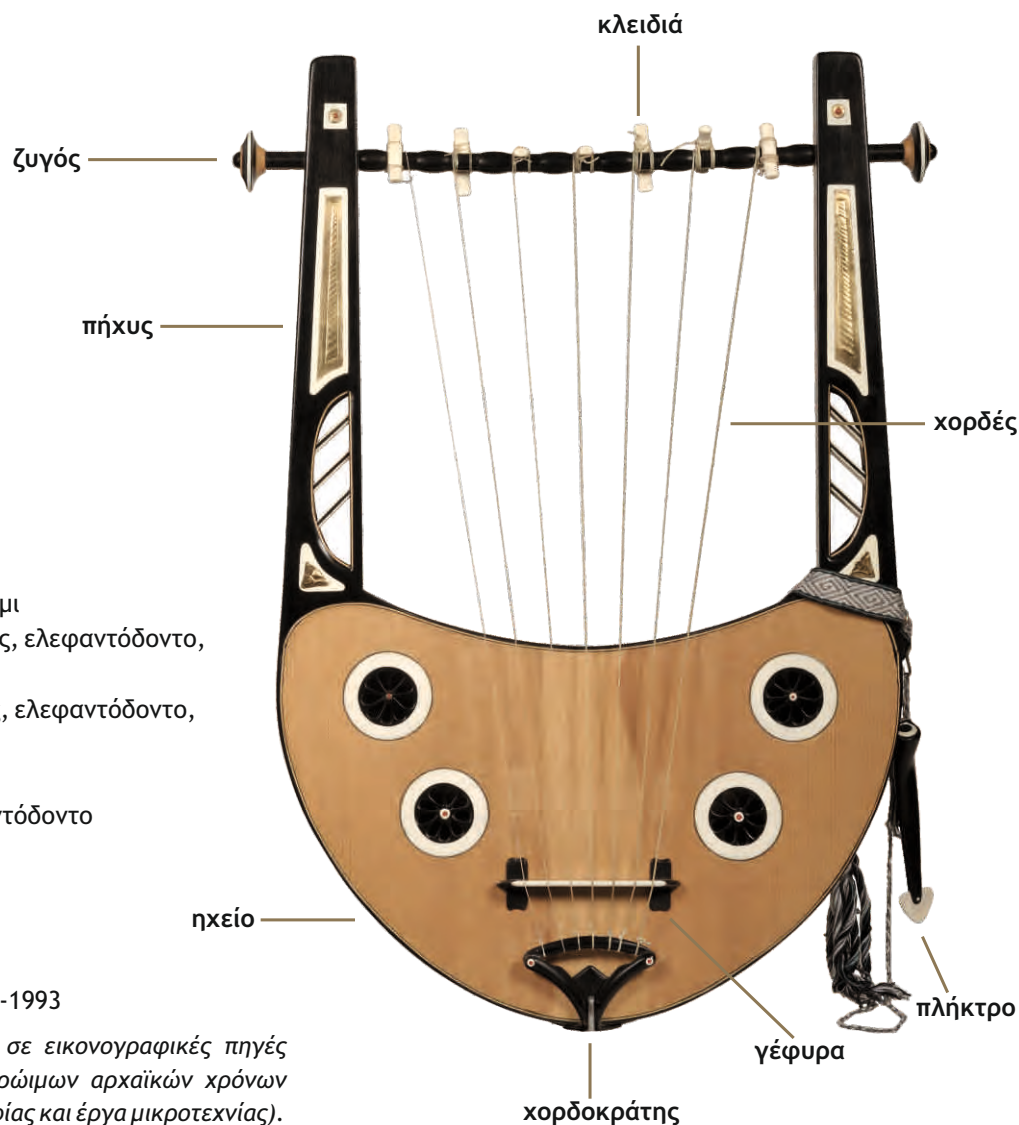
Ύψος: 63 εκ.
Πλάτος: 41 εκ.
Βάθος ηχείου: 11 εκ.
Αριθμός χορδών: 7

Υλικά κατασκευής

Ηχείο: καρυδιά, σφενδάμι
Κάλυμμα: έλατος, έβενος, ελεφαντόδοντο, χρυσός, κοράλλι
Πήχεις: καρυδιά, έβενος, ελεφαντόδοντο, χρυσός, κοράλλι
Ζυγός: έβενος, πυξάρι
Γέφυρα: έβενος, ελεφαντόδοντο
Χορδοκράτης: κέρατο
Χορδές: έντερο ζώου
Κλειδιά: ελεφαντόδοντο
Πλήκτρο: κέρατο

Έτος κατασκευής: 1992-1993

Η κατασκευή βασίστηκε σε εικονογραφικές πηγές των γεωμετρικών και πρώιμων αρχαϊκών χρόνων (παραστάσεις αγγειογραφίας και έργα μικροτεχνίας).

Λύρα

Η ονομασία **λύρα** απαντά για πρώτη φορά τον 7^ο αι. π.Χ. σε απόσπασμα του λυρικού ποιητή Αρχίλοχου, την ίδια περίοδο που έχουμε και τις πρώτες απεικονίσεις της στην τέχνη των ιστορικών χρόνων. Με κοίλο ηχείο κατασκευασμένο από καύκαλο χελώνας, στο οποίο παραπέμπει η «ποιητική» ονομασία του οργάνου **χέλυσ**, επτά χορδές και απλούς καμπύλους πήχεις, η λύρα θα αποτελέσει το κατεξοχήν εθνικό μουσικό όργανο των αρχαίων Ελλήνων που χρησιμοποιούνταν σε ποικίλες περιστάσεις του δημόσιου και ιδιωτικού βίου.

Η επινόηση του οργάνου αποδίδεται στον Ερμή, ο οποίος τη δώρισε στον Απόλλωνα για να τον εξευμενίσει για την κλοπή των θεικών βοδιών, σύμφωνα με τον γνωστό μύθο. Η καταγωγή της λύρας θα πρέπει, ωστόσο, να αναζητηθεί στην Ανατολή ή τη Θράκη, γεγονός που αντανakλάται στους μύθους και τις γραμματειακές αναφορές σχετικά με την εξέλιξη και την τεχνική της εκτέλεσης του οργάνου. Ο Ορφέας, έχοντας μάθει την τέχνη από τον Ερμή, δίδαξε με τη σειρά του τον θράκα αιδοό Θάμυρη και τον αργίτη λυρωδό Λίνο, μετέπειτα δάσκαλο του Ηρακλή. Αρκετές από τις βελτιώσεις της λύρας συνδέονται με μικρασιάτες μουσικούς, όπως ο λυδός Τόρρυβος, ο λέσβιος Τέρπανδρος, ο κολοφώνιος Ιστιαίος και ο μιλήσιος Τιμόθεος, στους οποίους αποδίδεται η προσθήκη της πέμπτης, έβδομης, δέκατης και δωδέκατης χορδής αντίστοιχα.

Στην εικονογραφία η λύρα θα γίνει το σύμβολο του θεού Απόλλωνα, ενώ εμφανίζεται και στα χέρια του Ορφέα, των Μουσών, του Έρωτα, του Πάρη, του Θησέα και θνητών κάθε ηλικίας και φύλου. Όργανο ελαφρύ, που δεν απαιτούσε ιδιαίτερη δεξιότητα, η λύρα κατέχει κεντρικό ρόλο στη μουσική εκπαίδευση των νέων και απεικονίζεται συχνά σε σκηνές σχολείου. Οι εκτελεστές παριστάνονται όρθιοι ή καθιστοί, κρατώντας τη λύρα με το αριστερό χέρι και με ελαφρά κλίση προς τα έξω. Η κρούση των χορδών γινόταν με το πλήκτρο που κρατούσαν στο δεξί χέρι, ενώ χρησιμοποιούσαν

και τα γυμνά δάχτυλα του αριστερού χεριού για να τις διεγείρουν.

Η λυρική ποιήτρια Σαπφώ και γυναίκα που της προτείνει λύρα: λεπτομέρεια παράστασης σε αττική ερυθρόμορφη υδρία, Ομάδα του Πολυγνώτου, περ. 440-430 π.Χ.

Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 1260

Απόλλωνας με λύρα: παράσταση στο εσωτερικό αττικής κύλικας λευκού βάθους, περ. 490 π.Χ.

Δελφοί, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 8140

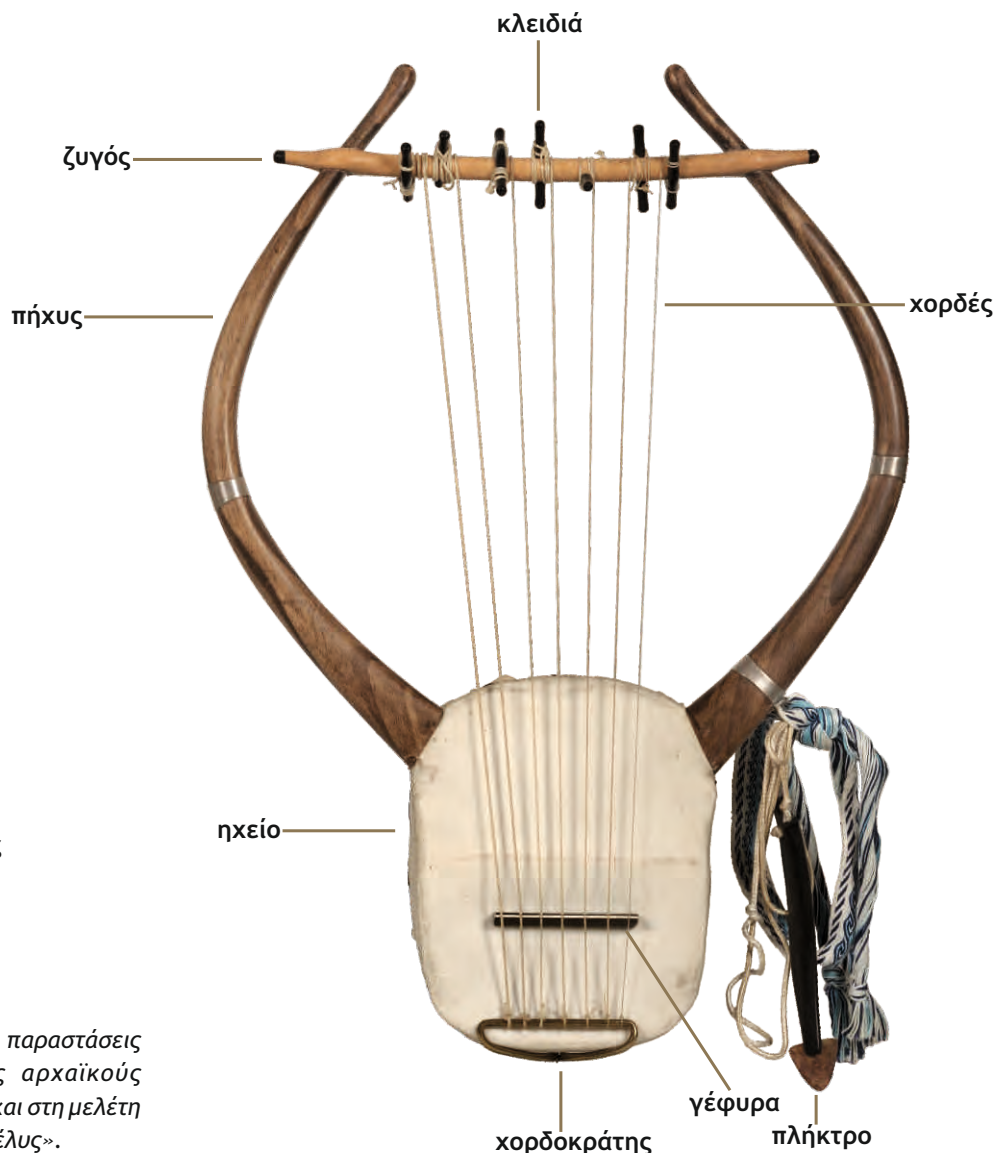
Μούσα με λύρα: λεπτομέρεια παράστασης σε αττική πυξίδα λευκού βάθους, Ζωγράφος του Ησιόδου, 460-450 π.Χ.

Βοστώνη, Museum of Fine Arts, αρ. 98.887

«τῆς λύρας τε σόφισμα πρῶτος Ἑρμῆς πῆξασθαι λέγεται κεράτων δυοῖν,
κατά ζυγοῦ καὶ χέλυσ»
(Φιλόστρατος, 777)

*Η εφεύρεση της λύρας οφείλεται στον Ερμή, που πρώτος έδεσε δύο κέρατα
σε ζυγό και καύκαλο χελώνας*

Διαστάσεις

Ύψος: 52 εκ.
Πλάτος: 37 εκ.
Βάθος ηχείου: 9 εκ.
Αριθμός χορδών: 7

Υλικά κατασκευής

Ηχείο: καύκαλο χελώνας
Κάλυμμα: δέρμα
Πήχεις: καρυδιά
Ζυγός: πυξάρι
Γέφυρα: έβενος, κόκαλο
Χορδοκράτης: μπρούντζος
Χορδές: έντερο ζώου
Κλειδιά: έβενος
Πλήκτρο: κέρατο

Έτος κατασκευής: 1984

Η κατασκευή βασίστηκε σε παραστάσεις
αγγειογραφίας από τους αρχαϊκούς
χρόνους έως τον 4^ο αι. π.Χ. και στη μελέτη
του Παναγιώτη Φάκλαρη «Χέλυσ».

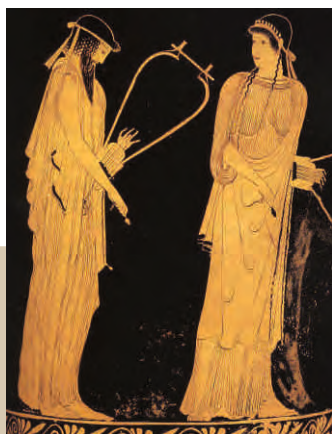
Βάρβιτος

Η (ή ο) **Βάρβιτος**, με ηχείο από καύκαλο χελώνας και επτά χορδές, αποτελεί μία παραλλαγή της λύρας που διαφοροποιείται ως προς τις αναλογίες και τη διαμόρφωση των πήχεων. Όντας μακρύτερη από τη λύρα, είχε και μεγαλύτερο μήκος παλλόμενων χορδών, το οποίο της προσέδιδε ήχο βαθύφωνο και μαλακό. Οι πήχεις της σχημάτιζαν έντονη γωνιώδη καμπύλη και τα άκρα τους στρέφονταν προς τα άνω, σχηματίζοντας ορθή γωνία, για να συγκρατούν τον ζυγό.

Η παλαιότερη αναφορά στη **βάρβιτο** ανάγεται στον 6^ο αι. π.Χ., περίοδο που συμπίπτει με τις πρώτες απεικονίσεις του οργάνου στην αττική αγγειογραφία. Η **βάρβιτος**, η εφεύρεση της οποίας συνδέεται με την ανάπτυξη της λυρικής ποίησης, θα αποτελέσει το όργανο των λυρικών ποιητών του ανατολικού Αιγαίου (Αλκαίος, Σαπφώ, Ανακρέων, Τέρπανδρος) και, στον χώρο της θρησκείας, όργανο του Διονύσου και της ακολουθίας του. Καθώς σχετίζεται ιδιαίτερα με το διονυσιακό πνεύμα και την οίνοποσία, πρωταγωνιστεί στα αθηναϊκά συμπόσια, σε ιδιωτικές εορταστικές περιστάσεις και συνοδεύει χορούς και τραγούδια στους δρόμους, συχνά συνδυαζόμενη με αυλούς και κρόταλα.

Στην εικονογραφία οι εκτελεστές (αρχ. *βαρβιτιστές*), άνδρες και γυναίκες, παριστάνονται όρθιοι, καθιστοί ή ξαπλωμένοι να στηρίζουν τη βάρβιτο στο σώμα τους, κρούοντας τις χορδές με τη βοήθεια πλήκτρου που κρατούν στο δεξί και διεγείροντάς τες με τα δάχτυλα του αριστερού χεριού.

Η χρήση της βαρβίτου δεν είχε μεγάλη διάρκεια. Από τα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ. δεν απαντά πλέον στην ελληνική αγγειογραφία, ενώ στις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. θεωρείται ήδη απαρχαιωμένο όργανο.

Οι λυρικοί ποιητές Σαπφώ και Αλκαίος με **βάρβιτο**: παράσταση σε αττικό ερυθρόμορφο κρατήρα, Ζωγράφος του Βρύγου, 475 π.Χ.
Μόναχο, Staatliche Antikensammlungen, αρ. SH 2416 WAF

Διόνυσος που παίζει βάρβιτο: παράσταση στο εσωτερικό αττικής ερυθρόμορφης κύλικας, Ζωγράφος του Βρύγου, περ. 480 π.Χ.

Παρίσι, Musée du Louvre, αρ. 575

Νεαρός συμποσιαστής συνοδεύει το τραγούδι του με βάρβιτο: παράσταση σε αττικό ερυθρόμορφο αμφορέα, που αποδίδεται στον αγγειογράφο Ευφρόνιο, 510 π.Χ.

Παρίσι, Musée du Louvre, αρ. G30

«Πινδάρου λέγοντος τόν Τέρπανδρον...ἔυρεῖν...τόν βάρβιτον»
(Αθήναιος, Δειπνοσοφισταί, ΙΔ΄, 635D, 37)

Σύμφωνα με τον Πίνδαρο, ο Τέρπανδρος υπήρξε εφευρέτης του βαρβίτου

Διαστάσεις

Ύψος: 89 εκ.
Πλάτος: 47 εκ.
Βάθος ηχείου: 9 εκ.
Αριθμός χορδών: 7

Υλικά κατασκευής

Ηχείο: καύκαλο χελώνας
Κάλυμμα: δέρμα
Πήχεις: καρυδιά, έβενος
Ζυγός: καρυδιά
Γέφυρα: έβενος, οστό
Χορδοκράτης: μπρούντζος
Χορδές: έντερο ζώου
Κλειδιά: πυξάρι
Πλήκτρο: κέρατο

Έτος κατασκευής: 1988

Η κατασκευή βασίστηκε σε παραστάσεις αγγειογραφίας
του πρώιμου 5^{ου} αι. π.Χ.

Κιθάρα

Η ονομασία **κιθάρα** απαντά για πρώτη φορά στις γραμματειακές πηγές στις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. και προέρχεται, πιθανότατα, από την πρωιμότερη ονομασία **κίθαρις** που αναφέρεται στα ομηρικά έπη. Ταυτίζεται με ένα συγκεκριμένο χορδόφωνο μουσικό όργανο της οικογένειας της λύρας, που εμφανίζεται στα χέρια του Απόλλωνα και των επαγγελματιών μουσικών στην τέχνη των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων.

Οι πολυάριθμες απεικονίσεις της κιθάρας παραπέμπουν σε ένα επτάχορδο όργανο μεγαλύτερο σε μέγεθος από τη λύρα, περισσότερο στιβαρό και με δυνατότερο ήχο, κατάλληλο για εκτέλεση σε εξωτερικούς χώρους. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του οργάνου είναι η μορφή του ξύλινου κιβωτιόσχημου ηχείου, σχήματος τραπέζιου, με επίπεδη βάση και οι περίτεχνοι πήχεις. Στο εσωτερικό του τόξου των πήχεων υπάρχουν σπειροειδή καμπύλα σχήματα, τα οποία δεν είχαν απλό διακοσμητικό ρόλο αλλά λειτουργούσαν ως μέσο αντιστήριξης, προκειμένου να αντισταθμίζουν την πίεση που δέχεται ο ζυγός από το τάνυσμα των χορδών.

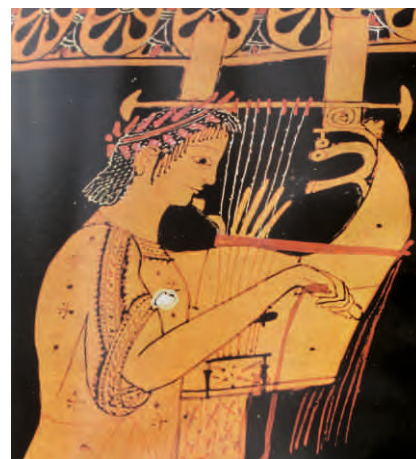
Ο εκτελεστής του οργάνου το κρατούσε όρθιο, στηρίζοντάς το στον αριστερό ώμο του, με ελαφρά κλίση προς τα μέσα, ενώ έπληττε τις χορδές με πλήκτρο που κρατούσε στο δεξί χέρι. Με τα δάκτυλα του αριστερού χεριού, το οποίο περνούσε μέσα από έναν ιμάντα, συγκρατούσε τις χορδές που δεν ήθελε να ηχήσουν.

Η κιθάρα αποτελούσε το κατεξοχήν επαγγελματικό μουσικό όργανο της αρχαιότητας. Λόγω της ιδιαίτερης δεξιотехνίας που απαιτούσε η εκτέλεσή της, αποδοκιμάζεται από τον Αριστοτέλη η χρήση του οργάνου αυτού στη μουσική εκπαίδευση. Η **κιθάριση** (απλή εκτέλεση του οργάνου χωρίς φωνητικά μέρη) και η **κιθαρωδία** (τραγούδι με συνοδεία κιθάρας) εντάσσονταν στο πρόγραμμα των μουσικών αγώνων που πλαισιώναν τις μεγάλες θρησκευτικές εορτές στην αρχαία Ελλάδα, όπως τα Πύθια, τα Νέμεα, τα Παναθήναια κ.α.

Επαγγελματίας κιθαρωδός σε μουσικούς αγώνες: λεπτομέρεια παράστασης σε αττικό ερυθρόμορφο αμφορέα, Ζωγράφος του Βερολίνου, περ. 500-480 π.Χ.

Νέα Υόρκη, Metropolitan Museum of Art, αρ. 56.171.38

Επαγγελματίας κιθαριστής σε μουσικούς αγώνες: λεπτομέρεια σε αττικό ερυθρόμορφο παναθηναϊκό αμφορέα από το Vulci της Ετρουρίας, Ζωγράφος του Ανδοκίδα, περ. 525-520 π.Χ.

Παρίσι, Musée du Louvre, αρ. G1

«οὔτε γάρ αὐλοὺς εἰς παιδείαν ἀκτέον, οὔτ' ἄλλο τεχνικὸν ὄργανον,
οἷον κιθάρα»

(Αριστοτέλης, Πολιτικά, Η', 1341Α, 6)

Ούτε οι αυλοί ούτε άλλο τεχνικό ὄργανο, ὅπως η κιθάρα,
πρέπει να χρησιμοποιηθεῖ στην παιδεία

Διαστάσεις

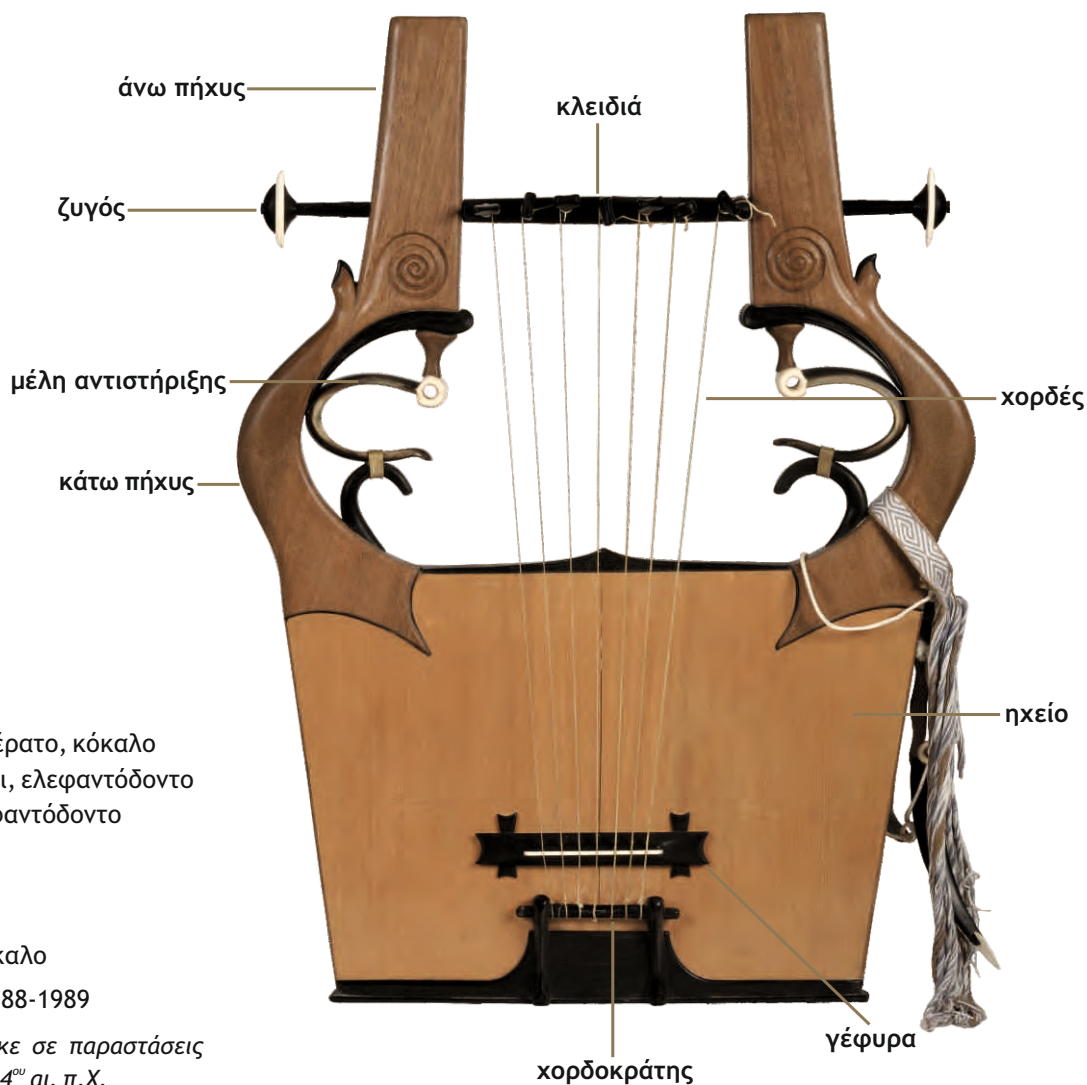
Ύψος: 64 εκ.
Πλάτος: 48 εκ.
Βάθος ηχείου: 9 εκ.
Αριθμός χορδών: 7

Υλικά κατασκευής

Ηχείο: σφενδάμι
Κάλυμμα: έλατος
Πήχεις: καρυδιά
Μέλη αντιστήριξης: κέρατο, κόκαλο
Ζυγός: έβενος, πυξάρι, ελεφαντόδοντο
Γέφυρα: έβενος, ελεφαντόδοντο
Χορδοκράτης: έβενος
Χορδές: έντερο ζώου
Κλειδιά: έβενος
Πλήκτρο: κέρατο, κόκαλο

Έτος κατασκευής: 1988-1989

Η κατασκευή βασίστηκε σε παραστάσεις
αγγειογραφίας του 6^{ου} - 4^{ου} αι. π.Χ.

Αιωρική κιθάρα

Το όργανο με τη συμβατική ονομασία «αιωρική κιθάρα» είναι γνωστό μόνο από εικονογραφικές πηγές και κάνει την εμφάνισή του στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. Από τις απεικονίσεις στην αγγειογραφία αντλούμε στοιχεία για τα βασικά λειτουργικά μέρη του οργάνου (πήχεις, ζυγός, χορδές, γέφυρα, χορδοκράτης, κλειδιά), που ακολουθούν τις αρχές των άλλων χορδόφωνων οργάνων της οικογένειας της λύρας, καθώς και για τις περιστάσεις εκτέλεσης.

Πρόκειται για έναν τύπο λύρας με μεγάλο ημικυλικό ή πεταλόσχημο ηχείο, ευθύγραμμους -παράλληλους μεταξύ τους- ευρείς πήχεις και επτά χορδές, που θεωρείται ότι αποτελεί εξέλιξη της φόρμιγγας. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της αιωρικής κιθάρας είναι η παρουσία κυκλικών στοιχείων, που μοιάζουν με οφθαλμούς, στην εμπρόσθια επιφάνεια του ηχείου, τα οποία ερμηνεύονται είτε ως ένθετα ή ζωγραφισμένα διακοσμητικά στοιχεία είτε ως διάτρητα σημεία που λειτουργούσαν ως ακουστικοί πόροι.

Η αιωρική κιθάρα απεικονίζεται συνήθως στα χέρια γυναικών (Μούσες, θνητές, εταίρες), σε διονυσιακές σκηνές και συμπόσια αλλά και σε σκηνές σχολείου.

Μούσα που παίζει επτάχορδη αιωρική κιθάρα: παράσταση σε αττική λήκυθο λευκού βάθους, Ζωγράφος του Αχιλλέα, περ. 440-430 π.Χ.

Μόναχο, Staatliche Antikensammlungen, Συλλογή Hans von Schoen, αρ. SCH 80

Επτάχορδη αιωρική κιθάρα: λεπτομέρεια παράστασης σε αττικό ερυθρόμορφο αμφορέα, Ζωγράφος του Πηλέα, 440-430 π.Χ.
Λονδίνο, British Museum, αρ. 1847,0909.7

Κωμαστής με επτάχορδη αιωρική κιθάρα: λεπτομέρεια παράστασης σε αττικό μελανόμορφο αμφορέα από το Vulci της Ετρουρίας, Ομάδα του Λεάγρου, 510-500 π.Χ.

Μόναχο, Staatliche Antikensammlungen, αρ. 1416 WAF

Τρίγωνον (τριγωνική άρπα)

Χορδόφωνα όργανα της οικογένειας της άρπας ήταν γνωστά ήδη από την 3^η χιλιετία π.Χ. Εκτός από την Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία, ήταν σε χρήση και στον ελλαδικό χώρο, όπως μαρτυρούν οι καθιστές μαρμάρινες μορφές αρπιστών της πρωτοκυκλαδικής περιόδου. Μετά από ένα μεγάλο κενό, η άρπα -μέσω της περιοχής της Λυδίας στη Μικρά Ασία- εμφανίζεται στην αττική αγγειογραφία τον 5^ο αι. π.Χ.

Οι άρπες ήταν όργανα με μεγάλο (εννέα έως τριάντα δύο) αριθμό χορδών διαφορετικού μήκους, που παίζονταν και με τα δύο χέρια, χωρίς πλήκτρο. Ο ξύλινος σκελετός αποτελούνταν από ένα ηχείο, καλυμμένο με δέρμα, στο οποίο ήταν προσαρμοσμένοι, σχηματίζοντας γωνία, ένας ή δύο βραχίονες. Οι χορδές στερεώνονταν στο ηχείο και τον οριζόντιο βραχίονα, όπου υπήρχαν κλειδιά για τη ρύθμιση της τάσης.

Στις αρχαίες πηγές διασώζονται διάφορες ονομασίες οργάνων που αντιστοιχούν σε διαφορετικούς τύπους άρπας (τρίγωνον, μάγαδισ, πηκτίς, εννεάχορδον, ψαλτήριον, πήληξ κ.α.). Ένας τύπος κλειστής τριγωνικής άρπας με ατρακτοειδές ηχείο και δύο βραχίονες, που γνωρίζουμε από την εικονογραφία, μπορεί με βεβαιότητα να ταυτιστεί με το αρχαίο τρίγωνον. Άλλος τύπος άρπας είναι εκείνος με καμπυλωτό ηχείο, χωρίς κάθετο υποστηρικτικό βραχίονα (ανοικτή άρπα).

Όργανο ψυχαγωγικό με αισθαντικό ήχο, η άρπα συνδέθηκε κατεξοχήν με τον κόσμο των γυναικών. Συνόδευε τα ερωτικά τραγούδια τους στον γυναικωνίτη και στις γαμήλιες προετοιμασίες ή διασκεδάζε, στα χέρια των εταίρων, τους συνδαιτυμόνες στα συμπόσια.

Μέλλουσα νύφη παίζει τριγωνική άρπα (τρίγωνον): λεπτομέρεια παράστασης σε αττικό ερυθρόμορφο γαμικό λέβητα, Ζωγράφος του Λουτρού, 430-420 π.Χ.

Νέα Υόρκη, Metropolitan Museum of Art, αρ. 07.286.35a

Εταίρα παίζει ανοικτή άρπα με καμπυλωτό ηχείο για έναν συμποσιαστή: παράσταση σε αττική ερυθρόμορφη οινόχνη, Ζωγράφος της Ερέτριας, 430-420 π.Χ.

Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 15308

«κἄλλην [κορίσκη] τρίγωνον εἶδον ἔχουσιν, εἵτ' ἦδεν πρὸς αὐτό
Ἰωνικόν τι»
(Πλάτων ο κωμικός)

*Και είδα μία ἄλλη (κορασίδα) να κρατά ένα τρίγωνο και ὕστερα
τραγούδησε με τη συνοδεία του μία ιωνική μελωδία*

Διαστάσεις

Μήκος ηχείου: 90 εκ.

Βάθος ηχείου: 8 εκ. (μέγιστο)

Μήκος κάθετου βραχίονα: 84 εκ.

Μήκος οριζόντιου βραχίονα: 70 εκ.

Αριθμός χορδών: 28

Υλικά κατασκευής

Ηχείο: μουριά

Κάλυμμα: δέρμα

Βραχίονες: κερασιά, κρινιά

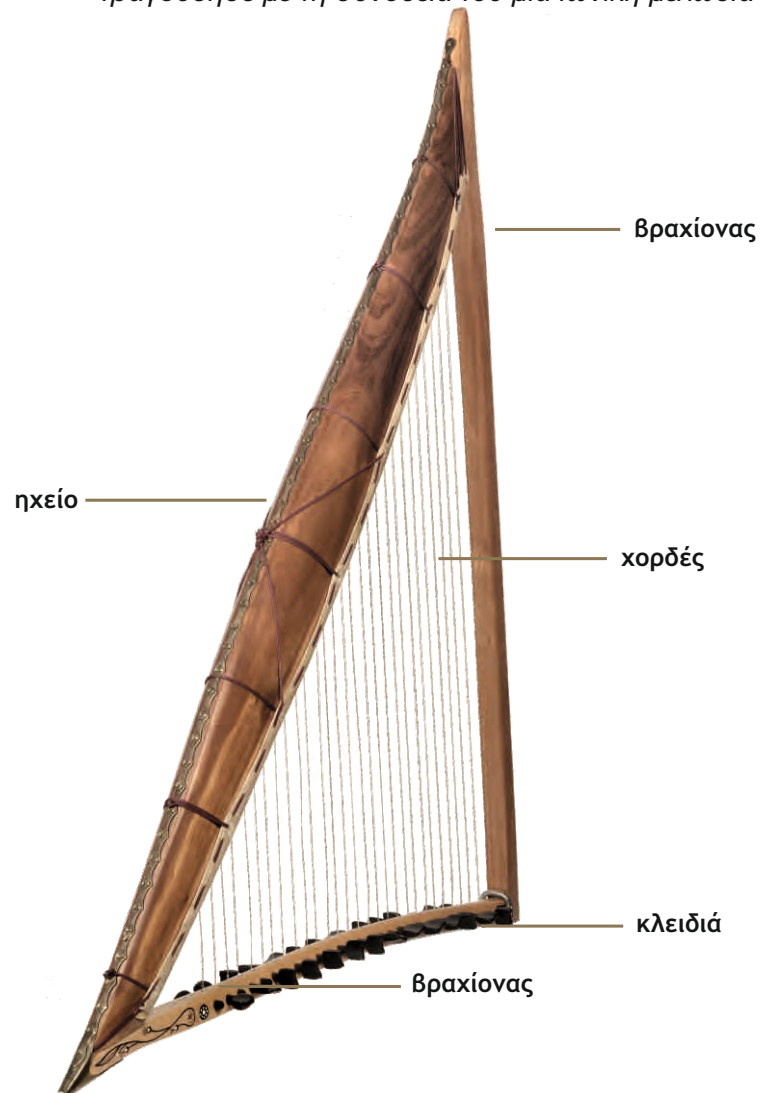
Κλειδιά: έβενος

Χορδές: έντερο ζώου

Διακοσμητικά στοιχεία: μπρούντζος

Έτος κατασκευής: 1990

Απομίμηση ευρήματος από τον «Τάφο του Ποιητή» στη Δάφνη
Αττικής, περ. 430 π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά, αρ. ΜΠ 7458),
βασισμένο και σε παραστάσεις αγγειογραφίας του 5^{ου} αι. π.Χ.

Πανδουρίς ή Τρίχορδον

Η πανδουρίδα (αρχ. *πανδουρίς*, *πανδούρα*), γνωστή και ως *τρίχορδον*, εκπροσωπεί τα λαουτοειδή όργανα με βραχίονα και μικρό αριθμό χορδών. Θεωρείται όργανο ασσυριακής προέλευσης που εμφανίστηκε στην Ελλάδα στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ., χωρίς ωστόσο να αποκτήσει ευρεία διάδοση, και αποτελεί πρόγονο των βυζαντινών και μεταβυζαντινών οργάνων *θαμβούριον*, *ταμπουράς* και *λαούτο*. Ήταν ξύλινο όργανο που είχε μικρό κοίλο ηχείο με επίπεδη τριγωνική βάση και μακρύ βραχίονα, στον οποίο διαμορφωνόταν ένα είδος δακτυλοθεσίου (ταστιέρας). Οι χορδές δένονταν στον χορδοκράτη, περνούσαν πάνω από τη γέφυρα και τεντώνονταν κατά μήκος του βραχίονα με τη βοήθεια των κλειδιών που υπήρχαν στο άνω άκρο του.

Από τις περιορισμένες απεικονίσεις οργάνων της οικογένειας της πανδουρίδας στην αρχαία εικονογραφία, φαίνεται ότι παιζόταν κατεξοχήν από γυναίκες. Η μουσικός παρουσιάζεται να κρατά το όργανο σε οριζόντια θέση ή με ελαφρά κλίση, διεγείροντας με τα δάκτυλα του δεξιού χεριού ή με πλήκτρο τις χορδές, πιέζοντάς τις ταυτόχρονα με τα δάκτυλα του αριστερού πάνω στον βραχίονα, ώστε να μειωθεί το παλλόμενο μήκος της χορδής.

Μούσα που παίζει πανδουρίδα: λεπτομέρεια παράστασης σε ανάγλυφη πλάκα από την επονομαζόμενη Βάση της Μαντίνειας, Εργαστήριο του Πραξιτέλη, περ. 330-320 π.Χ.
Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 216

«τρίχορδον δε ὅπερ Ἀσσύριοι πανδούραν ὠνόμαζον· ἐκείνων
δ' ἦν καὶ τό εὖρημα»
(Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, IV, 60)

*Τρίχορδο ὄργανο το οποίο οι Ασσύριοι ονόμαζαν πανδούρα·
ήταν και δική τους εφεύρεση*

Διαστάσεις

Μήκος: 88 εκ.

Πλάτος (μέσον ηχείου): 14 εκ.

Βάθος ηχείου: 9 εκ.

Αριθμός χορδών: 3

Υλικά κατασκευής

Ηχείο: καρυδιά

Κάλυμμα: έλατος

Βραχίονας: σφενδάμι

Κεφαλή: κερασιά

Γέφυρα: έβενος, οστό

Κάλυμμα χορδοκράτη: μπρούντζος

Χορδές: έντερο ζώου

Κλειδιά: έβενος

Έτος κατασκευής: 1998

*Η κατασκευή βασίστηκε στην παράσταση Μούσας
που παίζει τρίχορδο ὄργανο σε ανάγλυφη πλάκα
από την επονομαζόμενη Βάση της Μαντίνειας,
Εργαστήριο του Πραξιτέλη, περ. 330-320 π.Χ.
(Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 216).*

Σύριγξ

Α Η **σύριγγα** (αρχ. **σύριγξ**), κατασκευασμένη από καλάμι, εκπροσωπεί τα αερόφωνα όργανα με ακμή, χωρίς επιστόμιο ή γλωττίδα.

Ω Στην απλή εκδοχή της (**μονοκάλαμος σύριγξ**), που είναι γνωστή μόνο από τις γραπτές πηγές, αποτελούνταν πιθανότατα από έναν ευθύ διαμπερή καλαμένιο σωλήνα με λίγες οπές για τα δάχτυλα. Η **πολυκάλαμος σύριγξ**, γνωστή και ως **σύριγξ του Πανός**, απαρτιζόταν από παράλληλους ευθείς καλαμένιους σωλήνες, συνήθως επτά, ενωμένους μεταξύ τους με κερύ ή με σχοινί από λινάρι με τη βοήθεια εγκάρσιων στοιχείων. Οι σωλήνες, χωρίς οπές για τα δάχτυλα, ήταν ανοικτοί μόνο στο επάνω άκρο και η παραγωγή του ήχου επιτυχανόταν με το φύσημα υπό γωνία. Το διαφορετικό μήκος τους εξασφάλιζε τις διαφορές στην τονικότητα των παραγόμενων φθόγγων. Στην περίπτωση που οι σωλήνες ήταν ισομήκεις, γέμιζαν εσωτερικά ένα τμήμα τους με κερύ, σε διαφορετικό πάχος για κάθε σωλήνα, μειώνοντας έτσι προοδευτικά την παλλόμενη αέρινη στήλη.

Α Όργανο κατεχοχόν ποιμενικό, η πολυκάλαμος σύριγγα δεν χρησιμοποιούνταν για καλλιτεχνικούς σκοπούς. Η σχέση του οργάνου με τη βουκολική ζωή αντανakλάται στους διαφορετικούς μύθους που αποδίδουν την επινοήσή του στον Πάνα, τον Μαρσύα, την Κυβέλη ή τον Ερμή. Στην εικονογραφία των αρχαϊκών-ελληνιστικών χρόνων συνδέεται κυρίως με τον Ερμή, τον Πάνα, τους Σατύρους και τον Άττη, ακόλουθο της Κυβέλης, ενώ τοποθετείται και στα χέρια των Μουσών. Ιδιαίτερη διάδοση φαίνεται να αποκτά το όργανο από τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. με την εμφάνιση της βουκολικής ποίησης, λογοτεχνικό είδος που εισήγαγε ο σικελός ποιητής Θεόκριτος, που εξυμνεί τον έρωτα και την επιστροφή στη φύση ως αντίδραση στην καταπίεση του ατόμου από τη ζωή στις πόλεις.

Ερμής που κρατά πολυκάλαμο σύριγγα:
λεπτομέρεια παράστασης σε αττικό
ερυθρόμορφο αμφορέα, Ζωγράφος του
Νικόξενου, περ. 500 π.Χ.

Μόναχο, Staatliche Antikensammlungen,
αρ. 2304

«Σύριγγος εἶδη δύο· τὸ μὲν γάρ ἐστὶ μονοκάλαμον, τὸ δὲ πολυκάλαμον,
ὃ φασὶν εὖρημα Πανὸς»
(Βιβλίον Αἰγιοπολίτης)

*Δύο ἦταν τα εἶδη της σύριγγας· η μονοκάλαμος και η πολυκάλαμος
που θεωρεῖται ἐπινόηση του Πάνα*

Διαστάσεις

Πλάτος: 14 εκ.

Αριθμός σωλήνων: 7

Μήκος σωλήνων: 7 έως 12 εκ.

Υλικά κατασκευής

Καλάμι, σχοινί

Έτος κατασκευής: 1991

*Η κατασκευή βασίστηκε σε εικονογραφικές
πηγές (παραστάσεις αγγειογραφίας, έργα
γλυπτικής, ανάγλυφα).*

Σάλπιγξ

Η **σάλπιγγα** (αρχ. **σάλπιγξ**), κατασκευασμένη από χαλκό, ορείχαλκο ή σίδηρο, ήταν όργανο μεγάλου μεγέθους που έφθανε σε μήκος τα 100-120 εκ. Αποτελούνταν από έναν μακρύ και στενό σωλήνα, χωρίς οπές για τα δάχτυλα, που κατέληγε σε κωνική χοάνη ή κώδωνα. Έφερε μεταλλικό ή οστέινο επιστόμιο χωρίς γλωττίδα.

Θεωρείται όργανο τυρρηνικής (ετρουσκικής) προέλευσης, το οποίο διαδόθηκε στον ελλαδικό χώρο. Εκτός από την ελληνική, που απέληγε σε κώδωνα σχήματος τουλίπας, άλλα πέντε είδη σάλπιγγας είναι γνωστά από τις γραπτές πηγές (αιγυπτιακή, γαλατική, παφλαγονική, μηδική, τυρσηνική).

Ο εξαιρετικά δυνατός ήχος της σάλπιγγας, κατάλληλος να στέλνει σήματα σε μεγάλη απόσταση, καθόρισε και τη βασική χρήση της ως όργανο σιγιάλων. Η σάλπιγγα χρησιμοποιούνταν από τους κήρυκες στη μάχη, σε αναγγελίες έναρξης αθλητικών αγώνων, σε λαϊκές συγκεντρώσεις για τον συντονισμό του πλήθους και σε τελετουργίες (**σάλπιγξ η ιερά**), ενώ από τον 4^ο αι. π.Χ. καθιερώνονται και αγώνες σαλπικτών.

Η εκτέλεσή της απαιτούσε σωματική αντοχή αλλά και δύναμη στην αναπνοή, ώστε να εξασφαλισθεί η ένταση και η διάρκεια του ηχητικού σήματος, γι' αυτό και θεωρείται κατεξοχήν ανδρικό μουσικό όργανο. Όπως γνωρίζουμε από εικονογραφικές πηγές, οι σαλπικτές κρατούσαν το όργανο με το ένα χέρι και συνήθως φορούσαν τη **φορβειά**, το επαγγελματικό περιστόμιο που χρησιμοποιούσαν και οι αυλητές, ώστε να ενισχυθεί το φύσημα με τη συγκέντρωση της πίεσης του αέρα.

Τοξότης με σάλπιγγα: παράσταση σε αττικό μελανόμορφο πινάκιο που αποδίδεται στον αγγειογράφο Ψίακα, 520-500 π.Χ.
Λονδίνο, British Museum, αρ. 1867,0508.941

Σαλπικτής κηρύσσει την έναρξη ιππικού αγώνα: λεπτομέρεια παράστασης σε κορινθιακό ερυθρόμορφο σκύφο, Ζωγράφος του Σχεδίου, Β' τέταρτο 4^{ου} αι. π.Χ.
Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 1412

«Εἶποις δ' ἂν τό φθέγμα τῆς σάλπιγγος... ῥωμαλέον,
βαρύν...σφοδρόν, φρικώδη, ἐκπληκτικόν,
πολεμιστήριον...βίαιον...τραχύ, ταραχῶδες καί τά ὅμοια»
(Πολυδεύκης, Ονομαστικόν, IV, 85)

Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι ο ήχος της σάλπιγγας... είναι ρωμαλέος,
βαρύς...σφοδρός,
φρικώδης, εκπληκτικός, πολεμικός...βίαιος...τραχύς, ταραχώδης και άλλα όμοια

Διαστάσεις
Μήκος: 120 εκ.
Υλικό κατασκευής
Ορείχαλκος
Έτος κατασκευής: 1990

Η κατασκευή βασίστηκε σε παραστάσεις
αγγειογραφίας του 6^{ου} και α' μισού του 5^{ου} αι. π.Χ.

Κέρας ή Βυκάνη

Ετρουσκικής επιρροής θεωρείται και το *κέρας* ή *βυκάνη*, μικρή καμπυλωτή σάλπιγγα με επιστόμιο, μήκους 40-50 εκ. Ήταν κατασκευασμένη από κέρατο, συνήθως αγελάδας, από το οποίο αφαιρούσαν τον πυρήνα με ζεστό νερό και το άφηναν στη συνέχεια να στεγνώσει ή το έψηναν.

Χρησιμοποιούνταν από τους βοσκούς καθώς και σε πολεμικά και κυνηγετικά σαλπίσματα. Ο εκτελεστής της βυκάνης (*βυκανητής*) κρατούσε το όργανο με το ένα χέρι, με το κέρατο στραμμένο προς τα επάνω.

Πολεμιστής που σαλπίζει κέρας: λεπτομέρεια παράστασης σε αττικό μελανόμορφο αμφορέα, Ζωγράφος του Άμαση, 530 π.Χ.
Παρίσι, *Bibliothèque Nationale*

Νέος που σαλπίζει κέρας: λεπτομέρεια παράστασης σε αττική ερυθρόμορφη κύλικα, Ζωγράφος του Scheurleer, 510-500 π.Χ.
Παρίσι, *Musée du Louvre*, αρ. G70

«Ἄμα δὲ τῷ πανταχόθεν τὰς σάλπιγγας καὶ τὰς βυκάνας ἀναβοῆσαι τινὰ μὲν
διαταραχθέντα τῶν θηρίων»

(Πολύβιος, *Ιστορίαι*, ΙΕ΄, 12, 2)

*Μόλις από όλες τις πλευρές ήχησαν βροντερά οι σάλπιγγες και οι βυκάνες, μερικά
από τα θηρία θορυβήθηκαν και όρμησαν*

Διαστάσεις

Μήκος: 46 εκ.

Υλικά κατασκευής

Κέρατο βοδιού, ορείχαλκος, πυξάρι

Έτος κατασκευής: 1992

Η κατασκευή βασίστηκε σε παραστάσεις αγγειογραφίας του 6^{ου} αι. π.Χ. και σε χάλκινο εύρημα από τη Λαμία, 4^{ος}-2^{ος} αι. π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Λαμίας, αρ. Μ7953, Μ79051α-δ, Μ8054α-β).

Αυλός

Ο **αυλός**, το σημαντικότερο αερόφωνο όργανο στην αρχαία Ελλάδα, αναφέρεται για πρώτη φορά στην *Ιλιάδα* του Ομήρου. Σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές, η προέλευση του αυλού τοποθετείται στη Φρυγία της Μικράς Ασίας και στη μυθολογία συνδέεται στενά με το πρόσωπο του Σιληνού Μαρσύα. Ο Μαρσύας ηττάται από τον Απόλλωνα στον περίφημο μουσικό αγώνα στον οποίο ο φρυγικός αυλός συναγωνίζεται την ελληνική λύρα. Ο μεταγενέστερος μύθος που παρουσιάζει την Αθηνά ως εφευρέτη του αυλού αντανakλά μία προσπάθεια εδραίωσης της ελληνικής καταγωγής του οργάνου.

Ο αυλός κατασκευαζόταν από καλάμι, που -σύμφωνα με τον Πίνδαρο- φυόταν στην περιοχή της λίμνης Κωπαΐδας, από οστό, κέρατο, ελεφαντόδοντο ή μέταλλο. Χρησιμοποιούνταν συνήθως σε ζεύγος (*δίδυμοι* ή *δίζυγοι* αυλοί) και αποτελούνταν από δύο χωριστούς σωλήνες (*βόμβυκες*), ίσους ή άνισους μεταξύ τους, που έφεραν 3 έως 15 οπές για τα δάχτυλα. Στο επάνω μέρος κάθε σωλήνα τοποθετούνταν το *υφόλμιον* και ο *όλμος*, που σχημάτιζαν το επιστόμιο. Στον *όλμο*, τον οποίο ο εκτελεστής έβαζε ανάμεσα στα χείλη, σφήωνε η καλαμένια γλωττίδα. Τις οπές στο σώμα του αυλού τις ανοιγόκλεινε ο εκτελεστής με τα δάχτυλα, γεγονός που επέτρεπε την εκτέλεση μίας μόνο κλίμακας. Από τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. ο διάσημος αυλητής Πρόνομος από τη Θήβα εισήγαγε μία σημαντική καινοτομία που έδωσε τη δυνατότητα εκτέλεσης και των τριών κλιμάκων, μετατρέποντας έτσι τον αυλό

σε **πολύφθογγο** όργανο: ένα σύστημα μεταλλικών κλειδιών και δακτυλίων επέτρεπε το άνοιγμα, το κλείσιμο και την αυξομείωση του μεγέθους των οπών.

Επαγγελματίας αυλητής: λεπτομέρεια παράστασης σε αττικό ερυθρόμορφο αμφορέα, Ζωγράφος του Κλεοφράδη, 500-480 π.Χ.

Λονδίνο, *British Museum*, αρ. 1843,1103.34

Μούσα που παίζει διπλό αυλό: λεπτομέρεια παράστασης σε αττική πυξίδα λευκού βάθους, Ζωγράφος του Ησιόδου, 460-450 π.Χ.

Βοστώνη, *Museum of Fine Arts*, αρ. 98.887

Οι αυλητές φορούσαν τη φορβειά, ένα δερμάτινο περιστόμιο με ανοίγματα για να περνούν τα επιστόμια των αυλών, που δένονταν πίσω από το κεφάλι. Η φορβειά διευκόλυνε το πολύωρο παίξιμο, προστατεύοντας το χείλος του αυλητή, ενισχύοντας το φύσημα και ρυθμίζοντας τον παραγόμενο ήχο. Ο εξοπλισμός του αυλητή περιλάμβανε, επίσης, την αυλοθήκη (συβήνη) και ξεχωριστή θήκη για τις γλωττίδες, το γλωττοκομείο.

Κατεξοχήν συνδεδεμένος με τη λατρεία του Διονύσου, ο αυλός παρουσιάζεται στα χέρια ανδρών και γυναικών, ερασιτεχνών και επαγγελματιών μουσικών και πρωταγωνιστεί σε όλες τις δραστηριότητες της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής. Στο πλαίσιο πανελλήνιων θρησκευτικών εορτών διοργανώνονταν αγώνες *αυλητικής* (σόλο εκτέλεση αυλού), *αυλωδίας* (τραγούδι με συνοδεία αυλού) και *συναυλίας* (ταυτόχρονη εκτέλεση από δύο αυλητές). Παρά, ωστόσο, τον κυρίαρχο ρόλο του αυλού στη μουσική πραγματικότητα της αρχαίας Ελλάδας, ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης δεν συνιστούν τη χρήση του στη μουσική εκπαίδευση, αφενός επειδή θεωρείται ιδιαίτερα τεχνικό όργανο αφετέρου διότι δεν επιτρέπει στον μουσικό να τραγουδά ταυτόχρονα με την εκτέλεση.

Ο διάσημος Θηβαίος αυλητής Πρόνομος: λεπτομέρεια παράστασης σε αττικό ερυθρόμορφο ελικωτό κρατήρα, Ζωγράφος του Προνόμου, περ. 400 π.Χ.
Νεάπολη, Museo Nazionale Archeologico, αρ. 3240

Αυλητής: λεπτομέρεια μελανόμορφης παράστασης σε αττική λευκή λύκηθο, περ. 480 π.Χ.

Παλέρμο, Museo Archeologico Regionale "Antonio Salinas", αρ. NI 22711

«ὁ Φρύγας Ὑάγνις πρῶτος ἐφεῦρε τὸν αὐλὸς στίς Κελαινές
καὶ ἔπαιξε σ' αὐτόν τῇ φρυγικῇ ἁρμονίᾳ»

(Πάριον Χρονικόν)

Πρῶτος ὁ Ὑάγνις ἀπὸ τῆ Φρυγίας ἐφεύρε τὸν αὐλὸς στίς Κελαινές
καὶ ἔπαιξε με αὐτόν φρυγικῇ ἁρμονίᾳ

Διαστάσεις

Συνολικό μήκος: 41 εκ.

Διάμετρος σωλήνων (εξωτ.): 1,7 εκ.

Αριθμός οπών: αὐλός α': 7 - αὐλός β': 9

Υλικά κατασκευής

Σωλήνες: κερασιά

Όλμος, υφόλμιο: παλίσσανδρος

Έτος κατασκευής: 1989

Η κατασκευή βασίστηκε στη μελέτη, ἀπὸ τὴν Annie Bélis, ξύλινου
διπλοῦ αὐλοῦ στο Μουσείο τοῦ Λούβρου, τέλη 4^{ου} αι. π.Χ.
(Παρίσι, Μουσείο Λούβρου, αρ. E10962a-b).

Διαστάσεις

Συνολικό μήκος: αὐλός α': 37 εκ. - αὐλός β': 34,2 εκ.

Διάμετρος σωλήνων (εξωτ.): 1,6 εκ.

Αριθμός οπών: αὐλός α': 6 - αὐλός β': 6

Υλικά κατασκευής

Σωλήνες, όλμος, υφόλμιο: πυξάρι

Γλωττίδες: καλάμι

Δακτύλιος: ἀσήμι

Έτος κατασκευής: 2004

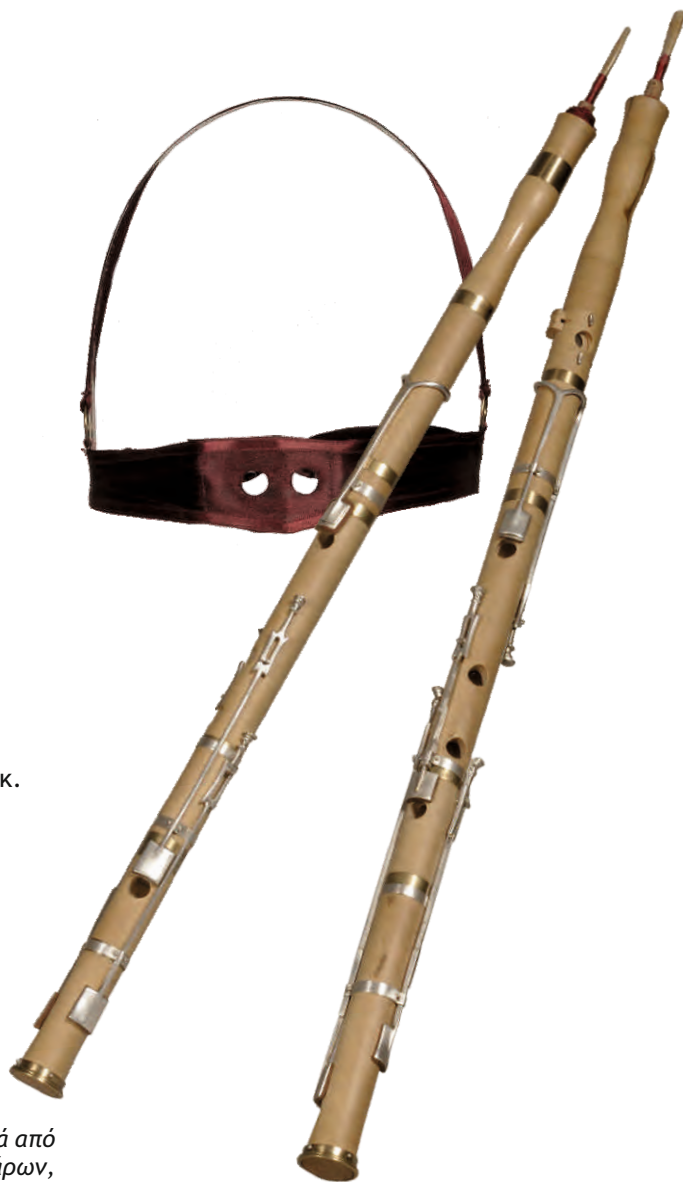
Απομίμηση, σε ξύλο, οστέινου διπλοῦ αὐλοῦ ἀπὸ τὸν Μακρύγιαλο Πύδνας,
4^{ος} αι. π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, αρ. Πυ. 100).

«Τῶν δέ ἄλλων αὐλῶν τὰ μέρη, γλῶττα, τρυπήματα καὶ βόμβυκες, ὅλμοι καὶ
υφόλμια. Καὶ φορβειὰ δέ προσήκει τοῖς αὐλοῦσι»

(Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, IV, 67)

*Τα μέρη του αυλού είναι η γλωττίδα, οι οπές, οι βόμβυκες, οι ὅλμοι και τα υφόλμια.
Και φορβειά επίσης ταιριάζει στους αυλούς*

Διαστάσεις

Συνολικό μήκος: αυλός α': 52 εκ. - αυλός β': 54 εκ.

Διάμετρος σωλήνων (εξωτ.): 2 εκ.

Αριθμός οπών: αυλός α': 8 - αυλός β': 8

Υλικά κατασκευής

Σωλήνες, ὅλμος, υφόμιο: πυξάρι

Κλειδιά: επάργυρος ορείχαλκος

Γλωττίδες: καλάμι

Δακτύλιοι: ασήμι, μπρούντζος

Φορβειά: ύφασμα

Έτος κατασκευής: 2001

Απομίμηση, σε ξύλο, οστέινου διπλού αυλού με κλειδιά από
τα Μέγαρα, 3^{ος}-2^{ος} αι. π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Μεγάρων,
αρ. Δ1965).

Κρόταλα ~ Κύμβαλα

ΚΡΟΤΑΛΑ

Τα **κρόταλα** αποτελούνταν από δύο επιμήκη στελέχη, μήκους 15-20 εκ., στενά στο πάνω μέρος και πλατύτερα στη βάση. Κατασκευάζονταν συνήθως από ξύλο, θαλάσσια όστρεα, κεραμικά θραύσματα ή χαλκό και πιθανόν ήταν κοίλα στο εσωτερικό τους για την ενίσχυση του ήχου. Δένονταν μεταξύ τους με κορδόνι, από σκοινί ή δέρμα, και παίζονταν αλληλοκρουόμενα, ανά ζεύγος σε κάθε χέρι.

Τα κρόταλα χρησιμοποιούνταν κυρίως από γυναίκες, για να κρατούν τον ρυθμό κατά τον χορό, και συνόδευαν αυλούς και λύρες σε δημόσιες γιορτές, οργιαστικές τελετές προς τιμήν του Διονύσου και της Κυβέλης και σε ιδιωτικές διασκεδάσεις. Στην εικονογραφία παρουσιάζονται να παίζονται από γυναίκες που χορεύουν, από άνδρες κωμαστές που συμμετέχουν σε εύθυμες εορταστικές πομπές και Σατύρους, τους ακολούθους του Διονύσου.

Συμποσιαστής τραγουδά κρατώντας τον ρυθμό με κρόταλα: παράσταση στο εσωτερικό αττικής ερυθρόμορφης κύλικας, περ. 500 π.Χ.
Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 1357

Γυναίκα χορεύει κρατώντας κρόταλα: λεπτομέρεια παράστασης σε αττική μελανόμορφη λήκυθος, Ζωγράφος της Σαπφούς, 500-490 π.Χ.
Παρίσι, Musée du Louvre, αρ. MNB 910

Αλληλοκρουόμενο όργανο ήταν και τα **κύμβαλα** που παίζονταν σε ζεύγη. Με βάση την εικονογραφία και αρχαία κύμβαλα που έχουν βρεθεί, το όργανο αυτό αποτελούνταν από δύο κοίλους σφυρήλατους μεταλλικούς δίσκους μικρού μεγέθους, που δεν ξεπερνούσαν σε διάμετρο τα 18 εκ. Για την καλύτερη στερέωση στα χέρια του εκτελεστή, είχαν έναν κρίκο στο άνω τμήμα από τον οποίο περνούσε αλυσίδα ή ιμάντας που συνέδεε τους δύο δίσκους μεταξύ τους. Όργανο ασιατικής προέλευσης, που παιζόταν από γυναίκες, χρησιμοποιούνταν στο πλαίσιο εορταστικών διονυσιακών δρώμενων για να κρατάει τον ρυθμό των αυλών, κροτάλων και τυμπάνων.

Πήλινο γυναικείο ειδώλιο με κύμβαλα, αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.
Βρυξέλλες, Musées royaux d' Art et d' Histoire, αρ. A 3459

«αἱ μὲν τινὲς τῶν γυναικῶν κρόταλα ἔχουσαι κροταλίζουσι»
(Ηρόδοτος, *Ιστορίαι* Β' 60.1)

Μερικές από τις γυναίκες κρατώντας κρόταλα παίζουν χτυπώντας τα

Διαστάσεις

Ύψος: 19 εκ.

Πλάτος (Βάση): 9 εκ.

Υλικό κατασκευής

καρυδιά

Έτος κατασκευής: 1989

Η κατασκευή βασίστηκε σε παραστάσεις αγγειογραφίας του 6^{ου} και 5^{ου} αι. π.Χ.

«οἱ δὲ κυμβάλοις καὶ τυμπάνοις ἄχθονται»

(Ψευδοπλούταρχος, *Περὶ Μουσικῆς, Γαμήλια Παραγγέλματα* 144Ε)

Και ενοχλούνται από τους ήχους των κυμβάλων και των τυμπάνων

Διαστάσεις

Διάμετρος: 10 εκ.

Υλικό κατασκευής

Σφυρήλατος ορείχαλκος

Έτος κατασκευής: 1989

Η κατασκευή βασίστηκε σε πρωτότυπα χάλκινα ευρήματα και σε παραστάσεις αγγειογραφίας του 5^{ου} και πρώιμου 4^{ου} αι. π.Χ.

Σείστρον

Το **σείστρο** (αρχ. **σειίστρον**), μικρό σειόμενο όργανο αιγυπτιακής προέλευσης, εμφανίζεται για πρώτη φορά στον ελλαδικό χώρο κατά τη μινωική εποχή και, μετά από ένα μεγάλο κενό, αποκτά ευρεία διάδοση κατά τους ελληνιστικούς χρόνους με την εισαγωγή της λατρείας της Ίσιδας-Αφροδίτης.

Περισσότερα στοιχεία για τα χαρακτηριστικά του οργάνου αντλούμε από αρχαία σείστρα που έχουν σωθεί ως τις μέρες μας. Το σείστρο των ιστορικών χρόνων αποτελούνταν από ένα μεταλλικό πλαίσιο (ηχείο) σε σχήμα πετάλου, το οποίο προσαρμοζόταν σε λαβή από μέταλλο, ξύλο ή οστό. Εσωτερικά το διαπερνούσαν εγκάρσιες μεταλλικές ράβδοι, οι οποίες μετακινούνταν και παρήγαγαν ήχο με τη δόνηση ή είχαν αναρτημένα μικρά μεταλλικά ηχογόνα αντικείμενα, όπως κρίκους ή σφαιρικά κουδουνάκια.

Το σείστρο εμφανίζεται συνήθως σε λατρευτικές παραστάσεις ως διακριτικό έμβλημα της Ίσιδας. Από τις αρχαίες πηγές πληροφορούμαστε ότι χρησιμοποιούνταν και ως **πλαταγή** (κουδουνίστρα) για το νανούρισμα των μωρών.

Λυδικό νόμισμα με παράσταση Ίσιδας που κρατά σείστρο, 211-268 μ.Χ.
Βοστώνη, Museum of Fine Arts, ap. 63.1196

Αττική επιτύμβια στήλη που απεικονίζει τη νεκρή
Σωσίβια να κρατά σείστρο, 160-170 μ.Χ.
Βοστώνη, Museum of Fine Arts, ap. 171.209

«καλεῖται μὲν γάρ οὕτω [πλαταγώνιον]...καὶ τό σείστρον, ᾧ καταβαυκαλῶσιν αἱ
τίτθαι ψυχαγωγοῦσαι τὰ δυσυπνούντα τῶν παιδίων»

(Πολυδεύκης, Ονομαστικόν, ΙΧ, 127)

*Το σείστρο ονομάζεται και κουδουνίστρα, με το οποίο οι παραμάνες νανουρίζουν
τέρποντας τα παιδιά που δύσκολα αποκοιμούνται*

Διαστάσεις

Ύψος: 21,6 εκ.

Υλικά κατασκευής

Ορείχαλκος, έβενος

Έτος κατασκευής: 1989

*Ελεύθερη απομίμηση χάλκινων ευρημάτων από το
νεκροταφείο της αρχαίας Αμβρακίας, α' μισό 2^{ου} αι. π.Χ.
(Αρχαιολογικό Μουσείο Άρτας, αρ. ΑΕ 5642, 5643).*

Τύμπανον

Το **τύμπανο** (αρχ. **τύμπανον**) ήταν μεμβρανόφωνο όργανο αποτελούμενο από μία ξύλινη στεφάνη, διαμέτρου συνήθως 30-50 εκ., που ήταν καλυμμένη και από τις δύο πλευρές με τεντωμένα δέρματα ζώων. Συνδεδεμένο με τη λατρεία της φρυγικής θεότητας Κυβέλης, προστάτιδας της άγριας φύσης και της γονιμότητας, διαδόθηκε στον ελλαδικό χώρο από την Ανατολή και παρέμεινε βασικό όργανο στις οργιαστικές λατρείες του διονυσιακού κύκλου.

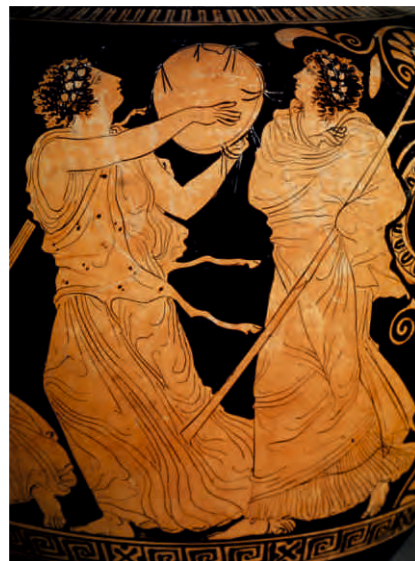
Το τύμπανο παιζόταν σχεδόν αποκλειστικά από γυναίκες, ακολουθώντας ρυθμικά, με τον θορυβώδη και διεγερτικό ήχο του, τους εκστατικούς χορούς κατά τη διάρκεια των λατρευτικών δρώμενων. Σύμφωνα με τις εικονογραφικές μαρτυρίες, η εκτελέστρια του οργάνου το κρατούσε από τη στεφάνη με το αριστερό χέρι σε όρθια θέση και το έκρουε με τα δάκτυλα ή την παλάμη του δεξιού χεριού. Σε ορισμένες περιπτώσεις το τύμπανο είχε στη στεφάνη μια λαβή ή θηλειά, για την καλύτερη στερέωση στο χέρι κατά την εκτέλεση. Συχνά απεικονίζεται μία παραλλαγή του τυμπάνου με αναρτημένα γύρω από τη στεφάνη μικρά χάλκινα κύμβαλα, σαν το μεταγενέστερο τύμπανο με ζίλια, που ενδεχομένως να ταυτίζεται με το αναφερόμενο στις γραπτές πηγές αρχαίο **ρόπτρον**.

Στον χώρο της θρησκευτικής εικονογραφίας το τύμπανο απεικονίζεται ως κατεξοχήν σύμβολο της Κυβέλης, ενώ συναντάται και σε χέρια ορχούμενων Μαινάδων και Σατύρων, του Διονύσου και του Έρωτα.

Προτομή Κυβέλης με τύμπανο:
εκμαγείο από πήλινη μήτρα από την
Όλυνθο, τέλη 4^{ου} αι. π.Χ.
Αρχαιολογικό Μουσείο Πολυγύρου,
αρ. 0Λ524

Ορχούμενη μαινάδα που παίζει τύμπανο:
λεπτομέρεια από παράσταση σε αττική
ερυθρόμορφη πελίκη, Ζωγράφος του
Κλεοφώντος, 430 π.Χ.
Μόναχο, Staatliche Antikensammlungen,
αρ. 2361

Ορχούμενη μαινάδα που παίζει τύμπανο:
λεπτομέρεια παράστασης σε αττική
ερυθρόμορφη στάμνο, Ζωγράφος του
Δίνου, τέλη 5^{ου} αι. π.Χ.
Νεάπολη, Museo Nazionale Archeologico,
αρ. 81674

«τύμπανα, τά δερμάτινα ρακτήρια κόσκινα, τά ἐν Βάκχαις κρουόμενα»
(Ησύχιος, Λεξικόν)

*Τύμπανα, τα κραυγαλέα δερμάτινα κόσκινα που παίζονται κρουόμενα
στις βακχικές τελετές*

Διαστάσεις

Διάμετρος: 40 εκ.

Πλάτος στεφάνης: 7,5 εκ.

Υλικά κατασκευής

Στεφάνη: καρυδιά

Μεμβράνη: δέρμα κατσίκας

Έτος κατασκευής: 1989

*Η κατασκευή βασίστηκε σε εικονογραφικές πηγές
(παραστάσεις αγγειογραφίας και έργα γλυπτικής).*

Με οδηγό τη μουσική...

στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας

Στη συλλογή του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηγουμενίτσας περιλαμβάνονται αντικείμενα που επιβεβαιώνουν τον σημαντικό ρόλο που κατείχε η μουσική σε όλες τις δραστηριότητες του ιδιωτικού και δημόσιου βίου των αρχαίων Θεσπρωτών. Μουσικά όργανα όπως οστέινοι αυλοί, χάλκινα κύμβαλα και κουδουνάκια, αλλά και απεικονίσεις μουσικών οργάνων, σκηνών με μουσικά θέματα και σχετικές μυθολογικές παραστάσεις σε χρηστικά σκεύη, κοσμήματα, ειδώλια, νομίσματα, σφραγίσματα, λατρευτικά αντικείμενα κ.α., αναδεικνύουν τον πολυδιάστατο χαρακτήρα της μουσικής και το πλήθος των νοημάτων που σηματοδοτούσε η παρουσία της σε διαφορετικές στιγμές της καθημερινότητας των ανθρώπων.

Ορχούμενη μαινάδα που παίζει τύμπανο: λεπτομέρεια από διονυσιακή παράσταση σε μαρμαρίνη σαρκοφάγο Φωτική Θεσπρωτίας, ρωμαϊκοί χρόνοι αρ. ΘΕ 9448

Πήλινη μήτρα με μυθολογική παράσταση:
Απόλλωνας με λύρα και Ερμής με κηρύκειο
Ελέα Θεσπρωτίας, ελληνιστικοί χρόνοι

αρ. κατ. ΘΕ 8066

Αναπαριστά τον μύθο, σύμφωνα με τον οποίο ο Ερμής έχοντας κλέψει τα βόδια του Ήλιου από τον Απόλλωνα για να τον εξευμενίσει, όταν αποκαλύφθηκε η κλεψιά, του χάρισε τη λύρα που είχε κατασκευάσει από καύκαλο χελώνας.

Πήλινο σφράγισμα με απεικόνιση λύρας
Γίτανα Θεσπρωτίας, ελληνιστικοί χρόνοι
αρ. κατ. ΣΦ. 2631

Πήλινο λυχνάρι με ανάγλυφη παράσταση:
ιθυφαλλική γκροτέσκα μορφή παίζει λύρα
Μαζαρακιά Θεσπρωτίας, ρωμαϊκοί χρόνοι
αρ. κατ. ΘΕ 8571

Πήλινο έμβλημα αγγείου με ανάγλυφη μυθολογική παράσταση: Απόλλωνας με κιθάρα & γυναικεία θεότητα που κρατά σκήπτρο ή θύρσο
Ελέα Θεσπρωτίας, ελληνιστικοί χρόνοι
αρ. κατ. ΘΕ 8228

Χάλκινο νόμισμα Λευκάδας (οπισθότυπος)
με απεικόνιση κιθάρας
Γίτανα Θεσπρωτίας, ελληνιστικοί χρόνοι
(μετά το 168 π.Χ.)
αρ. κατ. ΝΟ 979

Χάλκινο αγαλματίδιο Σατύρου που παίζει
πολυκάλαμο σύριγγα
Γίτανα Θεσπρωτίας, ελληνιστικοί χρόνοι
αρ. κατ. ΘΕ 1023

Χρυσό σκουλαρίκι με φτερωτή μορφή Έρωτα που παίζει πολυκάλαμο σύριγγα

Ελέα Θεσπρωτίας, ελληνιστικοί χρόνοι

αρ. κατ. ΘΕ 6994

Απεικονίσεις του Έρωτα με πολυκάλαμο σύριγγα δεν είναι ιδιαίτερα συχνές. Εμφανίζονται στους ελληνιστικούς χρόνους, γεγονός που ενδεχομένως να σχετίζεται με την ανάπτυξη της βουκολικής ποίησης.

Πήλινο πώμα αγγείου με ανάγλυφη παράσταση διονυσιακού θιάσου: τραγοπόδαροι Πάνες παίζουν πολυκάλαμο σύριγγα και μονοκάλαμο αυλό

Γίτανα Θεσπρωτίας, ελληνιστικοί χρόνοι

αρ. κατ. ΘΕ 4118

Σχεδόν ακέραιος οστέινος αυλός. Διατηρεί τέσσερις οπές στη μία πλευρά και μία στην άλλη. Φέρει διακόσμηση από εγχάρακτα γραμμικά μοτίβα

Πολυνέρι Θεσπρωτίας, ύστεροι ρωμαϊκοί χρόνοι

αρ. κατ. ΘΕ 4943

Θραύσμα πήλινου λυχναρίου με ανάγλυφη
παράσταση φτερωτού Έρωτα που παίζει αυλό
Ηγουμενίτσα Θεσπρωτίας, ρωμαϊκοί χρόνοι
αρ. κατ. ΘΕ 9621

Πήλινο λυχνάρι με ανάγλυφη ανδρική
μορφή που παίζει διπλό αυλό
Νεοχώρι Θεσπρωτίας, ρωμαϊκοί χρόνοι
αρ. κατ. ΘΕ 6251

Πήλινο σφράγισμα με παράσταση Σατύρου
που παίζει διπλό αυλό
Γίτανα Θεσπρωτίας, ελληνιστικοί χρόνοι
αρ. κατ. ΣΦ. 1226

Πήλινο ειδώλιο φτερωτής Νίκης που παίζει τύμπανο
Ρίζιανη Θεσπρωτίας, ελληνιστικοί χρόνοι
αρ. κατ. ΘΕ 8048

Ζεύγος χάλκινων κυμβάλων με αλυσίδα
Ελέα Θεσπρωτίας, ελληνιστικοί χρόνοι
αρ. κατ. ΘΕ 6625

Χάλκινα κουδουνάκια
Κάμπος Ζερβοχωρίου και Μαζαρακιά
Θεσπρωτίας, ρωμαϊκοί χρόνοι
αρ. κατ. ΘΕ 7185, 8473

Αρχαία ελληνικά μουσικά όργανα του Γιώργου Πολύζου κατασκευασμένα για το «ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ»

Ιστορικό κατασκευής

Το καλοκαίρι του 1979 επισκέφθηκα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο μία έκθεση με θέμα την αρχαία ελληνική μουσική που είχε διοργανώσει ο Σύνδεσμος Σύγχρονης Μουσικής. Το ίδιο έτος είχα διαβάσει στο βιβλίο «Περί Οργανώσεως» του Γιώργου Μανιάτη ότι "τις λύρες σήμερα τις γράφουμε με διαφορετική ορθογραφία και τις τοποθετούμε στο χρηματοκιβώτιο". Η χημεία που μου προκάλεσε ο συσχετισμός αποτελεί τη ληξιαρχική πράξη δημιουργίας αυτών των οργάνων που κλιμακώθηκε συν τω χρόνω.

Η προοπτική να ελευθερωθεί μια λίρα από το χρηματοκιβώτιο για να αναστηθεί εκ νεκρών και να ηχήσει ως λύρα καθυστέρησε εν τούτοις στην υλοποίησή της, στον βαθμό που αυτή ήταν εξαρτημένη από την ατομική ικανοποίηση. Όταν, το 1984, θέλησα με την πράξη αυτή να τιμήσω έναν άξιο Έλληνα για το

λογοτεχνικό, μουσικό και ηθικό του έργο, η κατασκευή της πρώτης νεοελληνικής αρχαίας λύρας στοίχισε λιγότερο από μία λίρα. Επρόκειτο για τον συγγραφέα του «Περί Οργανώσεως» που επιμένει ότι οι Μούσες δεν "ήταν" εννιά, όπως περίεργα μας πληροφορούν τα επίσημα σχολικά βιβλία, αλλά "ΕΙΝΑΙ εννιά", κάτι εντελώς διαφορετικό. Χειροποίησα λοιπόν τη λύρα και του την πρόσφερα. Αυτός με τη σειρά του την παρουσίασε στο «ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ»* και την εμπιστεύθηκε -προς χρήση- στους μαθητές του. Ο κορυφαίος από τους κιθαρίστες ανέλαβε να εξειδικευτεί στο να την κρούει.

Την επόμενη χρονιά κατασκευάστηκε μια πανδουρίδα από κέλυφος χελώνας για ηχείο, κάλυμμα από δέρμα αίγας, κινητά τάστα και ξύλινα κλειδιά. Προσφέρθηκε στο «ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ» για να συνοδεύει τη λύρα, καθώς τα μέλη της ορχήστρας ήταν ήδη εξοικειωμένα με τα σύγχρονα τρίχορδα μουσικά μας όργανα. Πρακτικά όμως αποδείχθηκε δύσχρηστη. Η τάση του δέρματος κυμαινόταν ανάλογα με τις βαρομετρικές συνθήκες και τα κλειδιά δεν κρατούσαν σταθερό το χόρδισμα.

Από τον Μάρτιο έως τον Ιούνιο του 1986 κατασκευάστηκαν τρεις ακόμη πανδουρίδες με ξύλινο κάλυμμα, σταθερά μεταλλικά χωρίσματα και μηχανικά κλειδιά και προσφέρθηκαν στο «ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ». Έχοντας όμως εξαντληθεί από το πολύπλευρο τάνυσμα που αξίωνε η προσπάθεια, προσανατολίστηκα προς τη σκέψη ότι στο εξής ο καθένας εντελλόταν να ποιήσει το όργανο της αρεσκείας του. Αφού και ο ίδιος, χωρίς να χαίρω προηγούμενης σχετικής τριβής, είχα αξιωθεί να "πατίσω" κατά το δυνατόν με το ταπεινό μου αντίδωρο, την ευγενική λαϊκή μουσική που με είχε εκθρέψει. Αλλά όταν άκουσα να ηχούν ζωντανά τα αρχαία όργανα και είδα την "κατοχή" από το αποτέλεσμα αυτών των νέων της χώρας μας, αγοριών και κοριτσιών (ήταν όλοι φοιτητές και ο μεγαλύτερος ήταν μόλις 20 ετών), ανακάλεσα αυτοστιγμεί. Γιατί κατάλαβα πως μπορεί ίσως ο καθένας να ταιριάξει ένα όργανο, αλλά το να κατασκευάσει κάποιος αρχαία ελληνικά όργανα στη Βόρεια Ελλάδα και να τα προσφέρει στη Νότια για ζωντανή χρήση προς χάριν όλων μας, δεν είναι ακόμη καιρός για να 'ναι του καθενός δουλειά. Αποφάσισα λοιπόν να καταπιάνομαι κάθε χρόνο κατά τις δυνάμεις μου με μία-δύο ή και περισσότερες κατασκευές αρχαίων οργάνων, για το «ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ», για ερευνητές της ελληνικής μουσικής ή για πανεπιστήμια.

*«ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ»: Η ορχήστρα και το όλο μάθημα της Αρχαίας Ελληνικής Μουσικής και της Νεοελληνικής Αστικής Μουσικής του Πολιτιστικού Ομίλου Φοιτητών του Πανεπιστημίου Αθηνών (ΠΟΦΠΑ).

Το 1986 ολοκληρώθηκαν ακόμη δύο μικρές πανδουρίδες για την ανάγκη της ορχήστρας του «ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΥ» που θα έδινε συναυλία στους Δελφούς, στο πλαίσιο του «Διεθνούς Συμποσίου για την Ελληνική Μουσική: Αρχαία, Μεσαιωνική και Νεότερη Παραδοσιακή». Στην αφίσα του Συμποσίου, ξενόγλωσση και ελληνική, εικονίζεται στον θρόνο του ιερέως του Διονύσου η πρώτη λύρα που δωρίστηκε στον Γιώργο Μανιάτη.

Ο συγγραφέας μίλησε στο Συμπόσιο αυτό με θέμα «Το Ρεμπέτικο και οι αρχαίοι Έλληνες λυρικοί ποιητές». Η συναυλία με τα αρχαία όργανα πραγματοποιήθηκε στο περιθώριο του συμποσίου, στην Κασταλία πηγή.

Το 1987 κατασκευάστηκε από ογκώδες κέλυφος χελώνας πανδουρίδα με μήκος χορδής όσο και στα σύγχρονα τρίχορδα.

Την άνοιξη του 1988 ακολούθησε η δεύτερη λύρα και η βάρβιτος, ενώ το φθινόπωρο του ίδιου έτους ολοκληρώθηκαν οι δύο πανδουρίδες, πιστά αντίγραφα ως προς το αρχαίο πρότυπο, με χορδές εντέρινες και κινητά διαστήματα.

Το 1989 κατασκευάστηκαν η κιθάρα και δύο διπλοί αυλοί. Ως προς την κιθάρα, επειδή οι γνώσεις μας για τους σπαστούς βραχίονες και τα ελατήρια που αντιστάθμιζαν την τάση των χορδών κατά την κλασική περίοδο είναι μέχρι στιγμής ελλιπείς, υιοθετήθηκε σαν προσωρινή λύση η μορφή του οργάνου τον 5^ο αι. π.Χ. με τη λειτουργικότητα της αρχαϊκής κιθάρας.

Το καλοκαίρι η προσπάθεια συνεχίστηκε με την κατασκευή κρουστών: τύμπανο, κρόταλα, κύμβαλα. Επίσης κατά τη διάρκεια της έκθεσης στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων, σείστρο (αναπαράσταση αρχαίου ευρήματος της ελληνιστικής περιόδου, από την Άρτα).

Από το φθινόπωρο του '89 έως τον Μάιο του '90 κατασκευάστηκαν η δεύτερη βάρβιτος, δύο λύρες -η μία με καπάκι- και μία πανδουρίδα από μαύρη μουριά. Ήταν μία απόπειρα να αποδοθεί η μορφή της πανδουρίδας που κρατάει η Μούσα στο ανάγλυφο από τη Βάση της Μαντίνειας.

Τον Μάιο του '90 επιχειρήθηκε η κατασκευή, μετά από μελέτη στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, ενός αρχαίου πολύχορδου οργάνου, του τριγώνου (είδος άρπας) με 28 χορδές, που βρέθηκε στον “τάφο του ποιητή” στην οδό Όλγας στον Δήμο Δάφνης μαζί με άλλα μουσικά όργανα (αυλούς). Η αναπαράσταση του τριγώνου ολοκληρώθηκε στα τέλη Νοεμβρίου και εκτέθηκε μαζί με άλλα όργανα στο Παλιό Πανεπιστήμιο στο πλαίσιο της Πρώτης Πολιτιστικής Πανεπιστημιάδας τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους.

Το 1991 κατασκευάστηκε η σύριγγα του Πανός και τρεις σάλπιγγες, οι δύο από κέρας και μία μπρούτζινη. Συνεχίζεται δε η προσπάθεια να βελτιωθεί η απόδοση των γλωσσίδων των αυλών και η μελέτη για την κατασκευή αυλών με κλειδιά και δακτυλίδια.

Σέρρες, 1 Μαΐου 1992

Γιώργος Πολύζος

Ευχαριστίες εκφράζονται στον κ. Γιώργο Μανιάτη και το «ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ» για την παραχώρηση των μουσικών οργάνων για την πραγματοποίηση της έκθεσης στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας

Γιώργος Πολύζος

Σχεδιάζει και κατασκευάζει, από το 1969, κοσμήματα, μικρά γλυπτά με φυσικά υλικά και μέταλλα: κέρατο, κόκαλο, ξύλο, πέτρα, ασήμι, σίδηρο, μπρούντζο, χρυσό.

Από το 1984, μελέτησε, σχεδίασε και επαναϋλοποίησε στο σύνολό τους αρχαία ελληνικά μουσικά όργανα (8^{ος} έως 3^{ος} αι. π.Χ.) για το «ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ».

Σχεδίασε και φιλοτέχνησε

Βραβεία χορηγών: ΟΜΕΠΟ 1994-1998

Βραβείο: "Σκυταλοδρομία Ανάγνωσης", Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, 1998

Κλειδί της πόλης των Σερρών: επιδόθηκε στον Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας Γιώργο Βασιλείου, 1990

Διπλός αυλός: Πανεπιστήμιο Φλωρεντίας, 1987

Λύρα: τιμητικό δώρο στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Κωνσταντίνο Καραμανλή, Δήμος Σερρών, 1991

Πανδουρίδα: Μουσείο Ελληνικών Λαϊκών Οργάνων, 1993

Λύρα: Αρχαιολογικό Μουσείο Λευκάδας, 1998

Μεταλλόφωνο: Πανεπιστήμιο Massey Νέας Ζηλανδίας, 1998

Διάφορα μουσικά όργανα: κατασκευή 25 οργάνων για τις εκπαιδευτικές μουσειοσκευές του Κέντρου Μελετών Ακροπόλεως, 1990, 1995, 2000

Διπλοί αυλοί, κρόταλα: ταινία "Μέγας Αλέξανδρος", 2003

Διάφορα μουσικά όργανα: φόρμιγγα, τρίγωνο (απομίμηση ευρήματος από τον «τάφο του ποιητή» στη Δάφνη Αττικής), πανδουρίδα, διπλός αυλός (απομίμηση ευρήματος στο Μουσείο του Λούβρου), διπλός αυλός με κλειδιά (απομίμηση ευρήματος από τα Μέγαρα), κέρας, σάλπιγγα, τύμπανο, σείστρο (απομίμηση ευρήματος στο Αρχαιολογικό Μουσείο Άρτας) και κύμβαλα για τη Διεύθυνση Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Πολιτισμού, 2003-2004

Διάφορα μουσικά όργανα: τύμπανο, κιθάρα, λύρα, κύμβαλα, κρόταλα και διπλός αυλός (απομίμηση ευρήματος από την Πύδνα), Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 2004-2005.

Διακρίσεις

Β΄ Έπαινος στον 1^ο Πανελλήνιο Διαγωνισμό Κοσμήματος του ΕΟΜΜΕΧ "ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΟΣΜΗΜΑ ΑΥΡΙΟ", 1982

Δ΄ Βραβείο στον Πανελλήνιο Καλλιτεχνικό Διαγωνισμό Κοσμήματος "ΚΑΙΣΑΡΗΣ ΟΕ", 1990

Μέλος της αστικής εταιρείας "ΑΦΗ" για την ανάπτυξη της χειροτεχνίας από το 1983

Εκθέσεις Μουσικών Οργάνων (επιλογή)

- Αθήνα: Γκαλερί "ΑΦΗ", Έκθεση της πρώτης λύρας, Δεκέμβριος 1985
- Αθήνα: Γκαλερί "ΩΡΑ", Δεκέμβριος 1986
- Göttingen: "MONART", Ελληνική Πολιτιστική Εβδομάδα, Οκτώβριος 1987
- Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο, Απρίλιος - Μάιος 1989
- Σέρρες: Αρχαιολογικό Μουσείο, Ιούνιος 1989
- Ιωάννινα: Αρχαιολογικό Μουσείο, Αύγουστος 1989
- Θεσσαλονίκη: Διεθνές Συνέδριο "Μουσική Εικονογραφία στην Αρχαιότητα", Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Μάιος 1990
- Αθήνα: "1^η Πολιτιστική Πανεπιστημιάδα", Μουσείο Πανεπιστημίου Αθηνών, Δεκέμβριος 1990
- Αθήνα: "Χορός και Αρχαία Ελλάδα", 5^ο Διεθνές Συνέδριο για την έρευνα του χορού, Κολέγιο Αθηνών, Οκτώβριος 1991
- Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Γκαίτε, Οκτώβριος 1991
- Λουξεμβούργο: Εθνική Βιβλιοθήκη, Μάιος - Ιούνιος 1992
- Τορόντο: Πανμακεδονικό Συνέδριο, Ιούλιος 1992
- Αθήνα: "2^η Πολιτιστική Πανεπιστημιάδα", Αίθουσα Τελετών Πολυτεχνείου, Σεπτέμβριος 1992
- Κρουαζερόπλοιο "ΕΡΜΗΣ": Χορηγικά Βραβεία, Ιούνιος 1993
- Χανιά: Αρχαιολογικό Μουσείο, Ιούλιος 1993
- Θεσσαλονίκη: "50 Χρόνια, Δήμος Καλαμαριάς", Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Καλαμαριάς, Σεπτέμβριος 1993
- Παρίσι: Cite des Sciences et de l' Industrie, Μάιος 1999
- Πράμαντα: Πνευματικό κέντρο, Αύγουστος 1999
- Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων, Οκτώβριος 1999 - Ιανουάριος 2000
- Βρυξέλλες - Βερολίνο - Αθήνα: Ανακατασκευές μουσικών οργάνων για την έκθεση "Μουσών δώρα: μουσικοί και χορευτικοί απόηχοι από την αρχαία Ελλάδα" της Διεύθυνσης Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Πολιτισμού, 2003-2004.

Βιβλιογραφία

- ✓ Ανδρικού, Ε., Γουλάκη-Βουτυρά, Α., Λαναρά, Χ. & Παπαδοπούλου, Ζ. (επιμ.) 2003. *Μουσών δώρα. Μουσικοί και χορευτικοί απόηχοι από την αρχαία Ελλάδα, Κατάλογος έκθεσης, Musikinstrumenten-Museum, Berlin 10.06.2003 - 31.08.2003*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- ✓ Bélis, A. 1984. "Auloi grecs du Louvre". *Bulletin de Correspondance Hellénique* 108, 111-122.
- ✓ Burkert, W. 1993. *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία. Αρχαϊκή και Κλασσική Εποχή*. Αθήνα: εκδ. Καρδαμίτσα.
- ✓ Γεωργιάδης, Θ. 1972. «Μουσική». *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος Γ2. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 334-351.
- ✓ Γουλάκη-Βουτυρά, Α. (επιμ.) 2012. *Ελληνικά μουσικά όργανα. Αναζητήσεις σε εικαστικές και γραμματειακές μαρτυρίες (2000 π.Χ. - 2000 μ.Χ.)*. Θεσσαλονίκη: Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ.
- ✓ Γουλάκη-Βουτυρά, Α. & Καραπάνου, Α. (επιμ.) 2012. *Μουσική παιδεία και δημοκρατία στην κλασική Αθήνα, Κατάλογος έκθεσης, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον κοινοβουλευτισμό και τη δημοκρατία*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.
- ✓ Grimal, P. 1991. *Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- ✓ Κακριδής, Ι. 1986. *Ελληνική Μυθολογία*, τ.1-3, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- ✓ Καλτσάς, Ν. (επιμ.) 2014. *Αγών. Το πνεύμα της άμιλλας στην αρχαία Ελλάδα, Κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 15 Ιουλίου - 31 Οκτωβρίου 2004*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο - εκδόσεις Καπόν.
- ✓ Μιχαηλίδης, Σ. 2003. *Εγκυκλοπαίδεια της αρχαίας ελληνικής μουσικής*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (γ' έκδοση).
- ✓ Μπρατσιώτη, Λ. (επιμ.) 1985. *Δημοκρατία και κλασική παιδεία, Κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 21 Ιουνίου - 20 Οκτωβρίου 1985*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών.
- ✓ *Μουσική. Περιοδικό Αρχαιολογία*, Τεύχος 14, Φεβρουάριος 1985.
- ✓ *Ο χορός στην αρχαιότητα. Περιοδικό Αρχαιολογία*, Τεύχος 90, Μάρτιος 2004.
- ✓ Παπασπήλιος, Κ. 2005. *Αρχαίων ήχων άρμοσις*. Αθήνα: εκδόσεις Κέδρος.
- ✓ Πέλμαν, Ε. 2000. *Δράμα και μουσική στην αρχαιότητα* (μτφ Σπηλιοπούλου Ι.). Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.
- ✓ Πλεμμένος, Γ. 2004. *Συζητώντας για την Ελληνική μουσική. Ένα διαχρονικό ταξίδι (4^{ος} αι. π.Χ. - 19^{ος} αι. μ.Χ.)*. Αθήνα: εκδόσεις Εν πλω.
- ✓ Φάκλαρης, Π. 1977. «Χέλυς». *Αρχαιολογικό Δελτίο* 32, Μελέτες, 218-233, Πιν. 77-81.
- ✓ Χρυσουλάκη, Στ. (επιμ.) 2004. *Μουσών Δώρα* (εκπαιδευτικός φάκελος). Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού/Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων/Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας - Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων (γ' έκδοση).
- ✓ Χρυσουλάκη, Στ. (επιμ.) 2004. *Αγών. Το πνεύμα της άμιλλας στην αρχαία Ελλάδα* (εκπαιδευτικός φάκελος) Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού/Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων/Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.
- ✓ Ψαρουδάκης, Στ. 2011. «Οι αρχαίες ελληνικές λύρες». Στο Δ.Β. Γραμμένος (επιμ.), *Στη Μακεδονία. Από τον 7^ο αι. π.Χ. έως την ύστερη αρχαιότητα. Μελέτες και λήμματα για την 3^η εκθεσιακή ενότητα της μόνιμης έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Ζήτρος, 589-614.
- ✓ Xanthoulis, N. 2006. "The salpinx in Greek antiquity". *International Trumpet Guild Journal*, October 2006, 39-45.
- ✓ West, M.L. 2010. *Αρχαία ελληνική μουσική* (μτφ. Κομνηνός Στ.) Αθήνα: εκδόσεις Παπαδήμα (γ' έκδοση).

Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας

Ανακατασκευασμένα μουσικά όργανα: εικόνα εξωφύλλου, σσ. 1, 23, 25, 27, 29, 31, 33, 35, 37, 39, 41, 44-45, 47, 49, 51, 58

Αντικείμενα Συλλογής Αρχαιολογικού Μουσείου Ηγουμενίτσας: σ. 12 (κάτω δεξιά), σσ. 52-57

Παραχώρηση © 2015 Museum of Fine Arts, Boston

σ. 48

Έντυπες εκδόσεις

ΑΓΩΝ, σσ. 111 / 113 / 175 / 262 / 266 / 267 / 277 / 295: σ. 13 / σ. 10 (κάτω δεξιά) / σ. 38 (δεξιά) / σ. 24 (κάτω αριστερά) / σ. 18 (δεξιά) / σ. 17 (δεξιά) / σ. 14 (κάτω δεξιά) / σ. 10 (αριστερά)

Αρχαία αγγεία, σσ. 57 / 61 / 129 / 153 / 156 / 187 / 229: σ. 15 (αριστερά) / σ. 22 (πάνω δεξιά) / σ. 18 (αριστερά) / σ. 26 (κάτω αριστερά) / σ. 19 / σ. 50 (πάνω δεξιά) / σ. 30 (αριστερά)

Γουλάκη-Βουτυρά, εικόνα εσωφύλλου / σσ. 18 / 23 / 40 / 61 / 76 / 175 / 187: σ. 50 (κάτω δεξιά) / σ. 8 (κάτω αριστερά) / σ. 8 (κάτω δεξιά) / σ. 32 (αριστερά) / σσ. 5, 6 (κάτω δεξιά), 24 (κάτω δεξιά), 42 (δεξιά) / σσ. 20, 30 (κάτω δεξιά) / σ. 32 (δεξιά) / σ. 40 (κάτω)

CVA, Pl. 36: σ. 40 (πάνω)

Εθνικό Αρχαιολογικό, σ. 217: σ. 14 (πάνω δεξιά)

ΙΕΕ, σσ. 335 / 336 / 338 / 341 / 342 / 344 / 345 / 348 / 404 / 410: σ. 28 (δεξιά) / σ. 26 (πάνω δεξιά) / σ. 34 / σ. 50 (κάτω αριστερά) / σ. 30 (πάνω δεξιά) / σ. 42 (αριστερά) / σ. 14 (αριστερά) / σ. 7 (δεξιά) / σ. 43 (αριστερά) / σ. 15 (δεξιά)

Κακριδής τ. 1, σ. 72: σ. 24 (πάνω δεξιά)

Κακριδής τ. 2, σ. 169: σ. 12 (κάτω αριστερά)

Κακριδής τ. 3, σσ. 293 / 296: σ. 11 (πάνω) / σ. 11 (κάτω)

Μουσείο Ηρακλείου, σσ. 180 / 374 / 375 : σ. 9 (πάνω δεξιά) / σ. 22 (κάτω δεξιά) / σ. 22 (κάτω αριστερά)

Μουσική Παιδεία, σσ. 17 / 47 / 65 / 83 / 85: σ. 7 (αριστερά) / σ. 16 (δεξιά) / σ. 28 (αριστερά) / σ. 26 (κάτω δεξιά) / σ. 17 (αριστερά)

Μουσών Δώρα, σσ. 103 / 108 / 111 / 165 / 219 / 231 / 233 / 258 / 289: σ. 8 (πάνω δεξιά) / σ. 8 (κέντρο) / σ. 9 (πάνω αριστερά) / σ. 6 (πάνω δεξιά) / σ. 10 (πάνω δεξιά) / σ. 12 (πάνω δεξιά) / σ. 9 (κάτω αριστερά) / σ. 46 (πάνω αριστερά) / σ. 46 (κάτω αριστερά)

West, σσ. 390-391: σ. 7 (κέντρο)

Διαδίκτυο

<https://commons.wikimedia.org>: σσ. 2, 16, 36, 43 (δεξιά), 64

www.users.sch.gr: σσ. 38 (αριστερά), 39

Συντομογραφίες έντυπων εκδόσεων

ΑΓΩΝ: Καλτσάς, Ν. (επιμ.) 2014. *Αγών. Το πνεύμα της άμιλλας στην αρχαία Ελλάδα, Κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 15 Ιουλίου - 31 Οκτωβρίου 2004*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο - εκδόσεις Καπόν.

Αρχαία αγγεία: Τιβέριος, Μ. 1996. *Αρχαία αγγεία*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Γουλάκη-Βουτυρά: Γουλάκη-Βουτυρά, Α. (επιμ.) 2012. *Ελληνικά μουσικά όργανα. Αναζητήσεις σε εικαστικές και γραμματειακές μαρτυρίες (2000 π.Χ. - 2000 μ.Χ.)*. Θεσσαλονίκη: Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ.

CVA: CVA, Paris, Bibliothèque Nationale, Cabinet des Médailles i, FRANCE 7

Εθνικό Αρχαιολογικό: Καλτσάς, Ν. 2007. *Το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο*. Αθήνα: Κοινοφελές Ίδρυμα Ι.Σ. Λάτση - εκδ. Ολκός.

ΙΕΕ: Γεωργιάδης, Θ. 1972. «Μουσική». *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος Γ2. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 334-351.

Κακριδής τ. 1: Κακριδής, Ι. 1986. *Ελληνική Μυθολογία*, τ.1. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Κακριδής τ. 2: Κακριδής, Ι. 1986. *Ελληνική Μυθολογία*, τ.2. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Κακριδής τ. 3: Κακριδής, Ι. 1986. *Ελληνική Μυθολογία*, τ.3. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Μουσείο Ηρακλείου: Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη, Ν. 2005. *Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου*. Αθήνα: Κοινοφελές Ίδρυμα Ι.Σ. Λάτση - εκδ. Ολκός.

Μουσική Παιδεία: Γουλάκη-Βουτυρά, Α. & Καραπάνου, Α. (επιμ.) 2012. *Μουσική παιδεία και δημοκρατία στην κλασική Αθήνα, Κατάλογος έκθεσης, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον κοινοβουλευτισμό και τη δημοκρατία*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.

Μουσών Δώρα: Χρυσουλάκη, Στ. (επιμ.) 2004. *Μουσών Δώρα* (εκπαιδευτικός φάκελος). Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού/Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων/Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας - Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων (γ' έκδοση).

West: West, M.L. 2010. *Αρχαία ελληνική μουσική* (μτφ. Κομνηνός Στ.). Αθήνα: εκδόσεις Παπαδήμα (γ' έκδοση).

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

σελ. 14: **Μουσικός αγώνας αυλωδίας. Αυλητής και αοιδός πάνω σε πόδιο:** παράσταση σε αττική μελανόμορφη πελίκη, 480 π.Χ.

Νέα Υόρκη, Metropolitan Museum of Art, αρ. 07.286.72

σελ. 15: **Αυλητής και τρεις ιππείς:** σκηνή κωμωδίας σε αττικό μελανόμορφο αμφορέα, Ζωγράφος του Βερολίνου, 540-530 π.Χ.

Βερολίνο, Antikenmuseum, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, αρ. F 1697